

Ujvári Hedvig

Goldziher Ignác és a 8. Nemzetközi Orientalista Kongresszus. A Pester Lloydban közölt tárcalevelek*

Goldziher Ignác pályafutásán és életművén belül a 8. Nemzetközi Orientalista Kongresszuson (Stockholm, 1889) elért sikere nem több egy említésre méltó biográfiai adatnál. Az erről való tájékozódást azonban jelentősen megnehezíti, hogy Hunfalvy Pál a Magyar Tudományos Akadémia hivatalos küldöttjeként – a negyven évvel fiatalabb pályatárs sikere miatt – nem számolt be az eseményről és a jelentős elismerésről a tudós testületnek. A kongresszus ideje alatt azonban Goldziher egy kiküldött tudósító precizitásával és egy publicista szellemességével öt tárcalevelet adott közre a *Pester Lloyd*-ban, a budapesti német nyelvű (nagy)polgárság lapjában. Ezekből kirajzolódik, hogy a rendezvény jócskán túlmutatott egy nemzetközi szakmai összejövetelen, mivel a társasági érintkezés szempontjai is jelentősen előtérbe kerültek a nagyszabású, keleti pompát idéző monumentális gálavacsorákon, látványos programokon és nagyvonalú fogadásokon, amelyeket ráadásul a svéd király élénk érdeklődése is kísért. Goldziher a tárca műfaji sajátosságait és az olvasók igényeit szem előtt tartva adja vissza ennek a két hétnek a történéseit, így az akadémiai körök, ha nem is a maguk tudományos folyóiratából, az *Akadémiai Értesítő*ből, de a napi sajtóból annál terjedelmesebben tájékozódhattak az 1889. évi orientalista kongresszus eseményeiről.

Bevezetés

A 8. Nemzetközi Orientalista Kongresszust 1889. szeptember 1. és 12. között¹ rendezték meg Stockholmban és Kristianíában² (Oslóban). A fórumon több mint húsz ország kormánya képviseltette magát, valamint a világ különböző egyetemeiről is nagy számban érkeztek küldöttek. A kongresszus összlétszáma

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2024.1.111>

* A bevezetőhöz és a fordításhoz Czéntnár András, Dávid Géza, Ittész Máté és Szombathy Zoltán, a második tárcában tárgyalt ékírás-problémakörre vonatkozó jegyzetek elkészítéséhez Vér Ádám nyújtott szakmai segítséget, amit ezúton is köszönök.

¹ Szeptember 12. a hivatalos program végét jelenti, Goldziher az egész rendezvény zárásaként a szeptember 14-ei dátumot adja meg.

² Goldziher a régies írásmódot (*Christiania*) használja, a hivatkozott forrásokban mindkét alak előfordul. A bevezető rész, valamint a fordítás a norvég nyelvhez közelebb álló *K-s* formát alkalmazza.

ezáltal 700 fő fölé emelkedett, ami jócskán felülmúlta a korábbi rendezvények látogatottságát.³ A stockholmi kongresszuson két hét alatt mintegy 130 előadás hangzott el.⁴ A rendezvénnyel kapcsolatban kiemelkedő jelentőséggel bírt, hogy a különböző országokból több mint 3500 szakkönyv érkezett adomány formájában, amelyek többsége az Uppsalai Egyetemi Könyvtárba került.

A kongresszus Stockholmban kezdődött, majd Kristianióban folytatódott, ami Svédország és Norvégia unióját volt hivatott szimbolizálni.⁵ Hivatalos nyelvként az angol, a francia, a német, az olasz, a latin, valamint a keleti nyelvek szolgáltak. A kongresszus motorja és főszervezője Carlo von Landberg gróf, alexandriai svéd konzul volt,⁶ aki II. Oszkár⁷ támogatását is maga mögött tudhatta. Az uralkodó a keleti nyelvek és kultúrák terén végzett kutatásaiért a kongresszuson két tudóst jutalmazott: Theodor Nöldeke⁸ mellett Goldziher

³ Összehasonlításképpen: Berlinben (1881) 290, Leidenben (1883) 454, Bécsben (1886) 424 fő vett részt a kongresszuson. A létszám a hazai és a külföldi vendégek megoszlásában is beszédes: Berlinben 117 német, Leidenben 160 holland, Bécsben 117 osztrák jelent meg; Stockholmban azonban csak az 515 külföldi vendég révén nagyobb volt a részvétel, mint a korábbi találkozókon az összlétszám. Ld. A. W. [Albrecht Weber], *Der achte internationale Orientalisten-Kongreß*. *National Zeitung* 1889. szeptember 29., 1–3 (főleg 1); <https://dfg-viewer.de/show/?set%5Bmets%5D=https://content.staatsbibliothek-berlin.de/zefys/SNP24340492-18890929-0-0-0-0.xml> (2024. augusztus 24.); Karl Uno Nylander, *Orientalistkongressen i Stockholm-Kristiania någraskildringar från utlandet*. Upsala, 1890, VI–VII; <https://archive.org/details/orientalistkong00nylagoog/page/n8/mode/1up> (2024. július 9.). A stockholmi kongresszus kapcsán a több mint 700 fő a jelentkezők számát jelöli, ebből kb. 500 fő jelent meg.

⁴ Ezek egy részéhez ld. *Actes du huitième Congrès international des orientalistes, tenu en 1889 à Stockholm et à Christiania*. I–IV. Leide, 1891; <https://archive.org/details/actesduhuitemec00unkngoog/mode/1up>; <https://archive.org/details/actesduhuitemec01unkngoog/mode/1up>; <https://books.google.hu/books?id=ccgUAAAAIAAJ&printsec=frontcover&hl=de#v=onepage&q&f=false> (2024. július 9.).

⁵ Ld. Ujvári Hedvig, Max Nordau és Goldziher Ignác levelezésének kontextualizálása. I. *Keletkutatás* 2020. tavasz, 111–130, főleg 119–128.

⁶ A svéd orientalista, Carlo von Landberg gróf (1848–1924) Uppsalában, olasz egyetemeken és Párizsban tanult, majd Szíriában és Egyiptomban az arab nyelvet tanulmányozta. 1883-ban Lipcsében doktorrá avatták. Umberto olasz király grófi címet adományozott neki, a svéd király pedig 1888-ban egyiptomi főkonzullá nevezte ki. Részletesen ld. Karl Vilhelm Zetterstén, *Carlo Landberg, som orientalist*. Uppsala, 1942. Ezúton köszönöm Éva Á. Csató Johanson (Uppsala) szíves könyvészeti tanácsait, a rendelkezésemre bocsátott skandináv vonatkozású szakirodalmi tételeket, valamint a kéziratral kapcsolatos értékes tanácsait.

⁷ II. Bernadotte Oszkár Frigyes (1829–1907) svéd és norvég király az irodalom és a tudományok nagy pártolójának számított.

⁸ Theodor Nöldeke (1836–1930) német orientalistával Goldziher pályája során intenzív szakmai kapcsolatban állt. Kiterjedt levelezésük hozzáférhető a MTA KIK Keleti Gyűjteményében; http://real-ms.mtak.hu/view/collection/Goldziher_-_N=F6ldeke_correspondence.html (2024. július 9.) A Nöldeke–Goldziher-levelezés részben nyomtatásban is olvasható: Simon Róbert, *Ignác Goldziher. His Life and Scholarship as Reflected in his Works and Correspondence*. Budapest–Leiden, 1986.

Ignác részesült rangos elismerésben. A tudományos kitüntetésekéről a nemzetközi, illetve a magyar sajtó is beszámolt.⁹

A budapesti sajtó egyik legtekintélyesebb lapjának számított az 1867 óta Falk Miksa által szerkesztett német nyelvű *Pester Lloyd*. Felelős szerkesztőként Falk fő célkitűzései között szerepelt, hogy lapja számára a legjobb újságírókat nyerve meg, valamint támaszkodni kívánt az orgánium köré tömörülő irodalmi erőkre, a különböző szakterületek ismerőire is. Az európai lapokhoz hasonlóan ő is fontosnak érezte a külföldi tudósítói hálózat megszervezését, valamint a gazdasági rovat erősítését. A lap mérvadó gazdasági közlőnként funkcionált, ugyanakkor az irodalommal, zenével, képzőművészettel, színházzal kapcsolatos írásokra is nagy hangsúlyt fektetett. A *Pester Lloyd*nak az irodalom szempontjából elvitathatatlan érdeme, hogy megismertette a magyarul nem olvasó külföldet a hazai szépirodalmi terméssel, többek között Petőfi Sándor, Gyulai Pál, Jókai Mór és báró Eötvös József műveivel. Másfelől a lap közvetítette olvasói felé a világirodalom legfrissebb műveit is, többek között Zola, Spielhagen, Sacher-Masoch és Verne regényeit. A *Pester Lloyd* német nyelven írott magyar lap volt, amelyet a németül is olvasó pesti polgárság forgatott. Emellett ablak kívánt lenni a német ajkú külföld felé is: azokhoz az olvasókhoz szólt, akik Magyarországról a nem mindig elfogulatlan, sokszor kifejezetten magyarellen-es bécsi lapok híradásaiból tájékozódtak.¹⁰

A *Pester Lloyd* hangsúlyt fektetett arra, hogy a jelentősebb nemzetközi eseményekről (például világhiállítások, képzőművészeti tárlatok Bécsben, Párizsban, Münchenben, Berlinben) rendszeresen közöljön a híreken, tudósításokon felül az olvasók által elvárt tárcaleveleket is. Az orientalista kongresszusokról rendszerint csak informatív híryanagok jelentek meg, egyedül Vámbéry Ármin adott közre az 1878. évi firenzei rendezvényről két terjedelmesebb írást.¹¹ Ehhez képest jelentős, összefüggő beszámolóknak tekinthető Goldziher öt tárcalevele, amelyek a kongresszus ideje alatt jelentek meg a lapban.

A szépirodalom és zsurnalisztika határán húzódó tárcalevél kifejezés alatt érthető a *feuilleton* mint az újság kultúrával foglalkozó része, a *feuilleton*-szerű stílus, valamint a *feuilleton* mint műfaj is. A tárca értelmezhető „hibrid intertextualitásként” is, amely irodalom és publicisztika metszéspontjában áll, és amely magát mint publicisztikai használati irodalom határozza meg.¹² A műfajelmélet

⁹ Az egyéb kitüntetett személyekhez ld. pl. *Vossische Zeitung* 1889. szeptember 2., [2].

¹⁰ A korszak német nyelvű sajtójához ld. Hedvig Ujvári, *Deutschsprachige Presse in der östlichen Hälfte der Habsburgermonarchie. Deutschsprachige Medien und ihre Rolle als Literaturvermittler in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Herne, 2012.

¹¹ V-y. [Ármin Vámbéry], Der Orientalisten-Kongreß in Florenz. *Pester Lloyd* 1878. szeptember 19., melléklet; szeptember 21., melléklet; https://adt.arcanum.com/hu/view/PesterLloyd_1878_09/?pg=143&layout=s (2024. július 9.).

¹² Ujvári Hedvig, *Zeitschrift für Germanistik, Neue Folge*, 22. évf., 3/2012. *Magyar Könyvszemle* 131 (2015/1) 136–137 (<https://doi.org/10.17167/MKSZ.2015.1.136>).

felől leegyszerűsítve „kis formaként” lehet meghatározni.¹³ Csak a funkcionalitás felől közelítve mediális helye a napilapban van, különböző kulturális regiszterek között specifikus módon tudásfolyamokat stimulál és szabályoz.

Amennyiben a tárcza fogalma alatt az újság szórakoztató és kulturális részét értjük, ebben megjelenhet többek között kritika, kommentár, glossza, interjú, útirajz, novella, mese, anekdota, levél és tárcaregény. Ezek az írások a „vonal alatti részben” találhatók, azaz a politikai résztől vizuálisan is elkülönülnek. A tárcza mint műfaj a nem fikcionális próza részét alkotja az esszéhez, naplóhoz, levélhez, önéletrajzhoz stb. hasonlóan. Egy tárcza a témáját az élet minden olyan területéről merítheti, amely az olvasók érdeklődésére számot tarthat. Kedveli a látszólag semmitmondó mindennapos jelenségeket. Célja nemcsak az olvasó szórakoztatása, hanem nevelése, kritizálása, felvilágosítása és megnyerése. Leírhat akár felszínes benyomásokat vagy megfigyeléseket. Hangneme játékos, szellemes, humoros-szatirikus, és kedveli az expresszív kifejezéseket. A tárcsairó igyekszik bizalmas kapcsolatot kiépíteni az olvasóval. A tárcák fontos tartozéka a csevegő stílus és a nagyfokú írói szubjektivitás, témája a szószátyárkodó cikkektől fontos kulturális, művészi, tudományos feladatok közvetítéséig terjedhet, helyet adhat társadalmi változást bemutató írásoknak, foglalkozhat divattal vagy éppen a hatalmat érintő kérdésekkel, beszámolhat tapasztalatokról, szólhat ideológiai vagy szociális kérdésekről is.¹⁴

Goldziher öt tárcát szentelt az 1889-ben Stockholmban megrendezett orientalista kongresszusnak. A műfaji sajátosságokat és az olvasók igényeit szem előtt tartva ad leírást erről a két hétről: a tudományos munka mellett alapos betekintést enged az azt kísérő társadalmi, protokolláris történésekbe, ünnepekbe, valamint leírja a skandináv lakosság részéről a rendezvény iránt megmutató felfokozott várakozást és érdeklődést is.

Fény és árnyék

Goldziher számára a stockholmi kongresszus szakmai életének egyik csúcspontját jelentette: „A külső dicsőség erős fénye 1889-ben esik Goldziher pályájára. Ekkor nyeri el az orientalisták stockholmi kongresszusán Nöldekével együtt a nagy aranyérmeket. Mellére a fennkölt II. Oszkár svéd király személyesen tűzi a Wasa-rend lovagkeresztjét, nemes szellemű beszédet intéz hozzá, annak autogramját személyesen emlékül felajánlja neki, s azontúl is kitüntető figyelemmel kíséri.”¹⁵ Előtte Landberg főtitkár a következő szavakkal méltatta Goldziher-t:

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.; Ujvári, *Deutschsprachige Presse*, 173–174.

¹⁵ Heller Bernát, Goldziher Ignác. *Múlt és Jövő* 11 (2000/2) 32–40 (főleg 33); https://multesjovo.hu/wp-content/uploads/aitfiles/7/m/7mj2000_2.pdf (2024. július 9.).

„Tizenhét évvel ezelőtt Damaszkuszban találkoztam egy fiatal magyarországi tudóssal, aki kiválóan beszélt arabul; mindenütt, a bazárokból, az üzletekből, a kávézókból lehetett vele találkozni. A fájdalmasan hiányolt lipcsei sejkünk¹⁶ egyik kedvenc tanítványa méltónak mutatkozott mesteréhez, és új távlatokat nyitott az iszlám nyelvét, irodalmát és vallását illetően. Goldziher Ignác rajong az arab nyelvért, amelyben kivételes tudással rendelkezik, és mindenkinél mélyebben ismeri az iszlám titkait, ugyanakkor ritka szerény ember. Csendes otthonából, a kis budapesti Holló utcából egyik remekművet a másik után küldi számunkra. A közelmúltban kiadott egy dolgozatot az iszlám előtti arabokról, amely ugyanannyira eredeti, mint amennyire jól meg van írva. A tudomány emberének, az arab tudományok mesterének ítélte oda öfelsége a második aranyérmét. Uraim, többé-kevésbé mindannyian ismerik Goldziher életét és helyzetét: tudják, hogy az ember soha nem talál mentsvárra tudásánál anélkül, hogy ott a legtisztább arany darabjaira ne lelne. Nyitott és barátságos jelleme, jóindulatú kritikája révén igaz barátokra tett szert nemcsak szülőhazájában, hanem minden olyan országban, ahol a tudományt tisztelik. Arra kérem Goldziher urat, lépjen elő, hogy öfelségétől átvegye a számára megítélt jutalmat.”¹⁷

II. Oszkár 1889. szeptember 2-án nyújtotta át Goldzihernek a kitüntetést, majd az eredeti szöveget a kongresszus nyilvánossága előtt átadta az ünnepeltnek: „Tudásának és munkájának aranya magasabb karátszámú, mint egy éremé. De örömmel tölt el, hogy ma átnyújthatom Önnek a keleti tudományok iránti nagyszerű erőfeszítéseit.”¹⁸

Goldziher *Naplójában* kifejti, hogy a Skandináviában eltöltött időszak alatt lelke szinte újjászületett, és a király által átnyújtott elismerés, a kongresszus legnagyobb kitüntetése, a nagy aranyérem kárpótlást jelentett és a jóvátétel érzését nyújtotta a megelőző másfél évtized alatt a mindennapi kenyérkereső tevékenysége során elszenvedett – vélt vagy valós – viszontagságokért:

„... mekkora értékkel járult lelkem újjáéledéséhez a Skandináviában eltöltött húsz nap.¹⁹ ... 1889. szeptember 2-ika kárpótlott 15 év megszégyenítéséért és

¹⁶ Utalás mestertükrre, Heinrich Leberecht Fleischer orientalistára, az arabisztika németországi meghonosítójára (1801–1888), aki előző évben halt meg. Munkásságáról a kongresszuson előadás formájában is megemlékeztek.

¹⁷ Landberg laudációja a kiténtetés alkalmával. *Pester Lloyd* 1889. szeptember 7., esti kiadás, 1. A német szövegek magyar fordítása (Goldziher *Naplóját* leszámítva) tőlem származik.

¹⁸ „Das Gold Ihres Wissen und Ihres Wirken ist von höherem Karat als das einer Medaille [sic!]. Doch bin ich froh Ihnen heute diese zu überreichen als Preis Ihrer geistvollen Bestrebungen für die orientalischen Wissenschaften.” Ld. II. Oszkár feljegyzése. MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Goldziher 203/1; http://real-ms.mtak.hu/26881/1/Goldziher_203_1.pdf (2024. július 9.).

¹⁹ Stockholm előtt egy hetet Koppenhágában, illetve Malmöben töltött. Ld. Goldziher Ignác, *Napló*. Ford. Bernáth Livia. Budapest, 1985, 152. A fordításban előforduló, a mai nyelvhasználatól eltérő központozást és írásmódot meghagytuk.

megaláztatásáért, és új lendületet adott szellememnek. Erről drága barátaim gondoskodtak, és hálámat örökül hagyom gyermekeimre és gyermekeim gyermekeire is. Azóta Peszách-estéken, mielőtt felemelem a nagy ezüst Élijahu-serleget, hogy elmondjam a következő szavakat ..., csendes áhítattal elmondom ezt is: »Atyám és anyám Istene! Áldd meg és óvd a Te szolgádat és a Te szereteted papját, II. Oszkárt, Svédország királyát, ki meggyógyította szolgád lelkét, felemelte a porból a szűkölködőt, és a megaláztatásból a szerencsétlent. Tedd őt boldoggá a Te színed előtt, egész házával együtt! Ámen.« Ezt a szokást meg akarom honosítani családomban, hogy halálom után se tűnjék el utódaim köréből.»²⁰

Goldziher örömét fokozta, hogy a másik kitüntetett személy Theodor Nöldeke volt, továbbá feledhetetlen volt számára annak a módja, ahogy a kitüntetés tényét a király közölte vele, s nem utolsósorban (külföldi) tudós társai is örömmel fogadták a hírt:

„Augusztus 31-én délután a kongresszus hivatali helyiségeiben voltam ... jeleztek, hogy a kongresszus elnöke, Öfelsége, a király, a szomszéd teremben tartózkodik. Alig figyelmeztettek erre, máris feltűnt a teremben II. Oszkár ... A véletlenül jelenlevők félkört alkottak: körülbelül 25-en lehettünk. A király egyenként bemutatta a külföldieket. Amikor rám került a sor, és a királynak megmondták nevemet, mindenki szeme láttára mindkét kezemet megragadva, egy ablakfülkébe vont, és körülbelül ezeket mondta: »Nagyon örülök, doktor úr, hogy máris láthatom. Jövő hétfőn megkapja tőlem a kongresszus legnagyobb kitüntetését, a nagy aranyérmét. Nagyon örülök, hogy ezt már most közölhetem Önnel. Művei és törekvései méltóvá teszik a legnagyobb kitüntetésre.«²¹

További elismerést jelentett számára egy másik körülmény:

„[a]z egyik nagy fogadáson, amelyen a király a bemutatott tudósokat megszólításával tüntette ki, meglapultam egy sarokban, csak hogy figyelmét magamra ne vonjam, s a rosszindulatúak (mert voltak ilyenek, hiszen honfitársaim is voltak jelen) tolakodónak nézzenek. Csak akkor merészkedtem vissza a társaságba, amikor teljes biztonságban éreztem magam, azt hívén, hogy Öfelsége már eltávozott. Éppen egy csoporthoz csatlakoztam, amikor a király kíséretével elment mellettünk. Tiszteletteljesen meghajoltunk. Ekkor Öfelsége megpillantott, és felszólított, hogy kísérjem el a kocsijáig. Örökké emlékezetes számomra, ahogyan ezen a rövid úton beszélt velem. Zokon lehet-e venni, ha ezeket a napokat tudósi pályám legünnepebb, legértékesebb emlékének nevezem?»²²

²⁰ Goldziher, *Napló*, 151.

²¹ Goldziher, *Napló*, 152–153.

²² Goldziher, *Napló*, 154–155.

Goldziher öröme azonban kétségekkel vegyült, mivel tartott a kongresszuson résztvevő honfitársai ármánykodásától. Félelme nem volt alaptalan, hazatérve leginkább Hunfalvy Pál magatartása szomorította el:

„Itthon azt kellett tapasztalnom, hogy mintha hazaáruló volnék, amiért az európai tudósvilág ilyen hangos elismeréssel méltatott, és egy fennkölt gondolkodású fejedelem maga is tolmácsolta ezt egy zsidónak, kit saját hazájában félreállítottak, elszigeteltek. Ezt sugallta a mi európai tudósköreink viselkedése. Stockholmban és Christianiában a magyar királyi oktatásügyi miniszter hivatalos képviselőjeként jelentem meg. Hazatérve, írásban jelentettem, hogy küldetésemnek eleget tettem. Ad acta! Hunfalvy Pállal együtt a Magyar Akadémiát is képviseltem.”²³

Hunfalvyról azonban, aki pozíciójánál fogva a kongresszusokról részletesen tájékoztatta a tudós testületet, így ír *Naplójában*:

„... ezúttal nyomatékosan kijelentette, hogy nem számol be a kongresszusról. Természetesen! A dicsőséggel övezett magyar tudós, a királyi tanácsos, a főrendiházi tag stb. H. P. megorrolt – mint ezt másoktól megtudtam –, hogy delegátustársra nagy megtiszteltetésre találtatott méltónak. Ezt nem hallgathatta volna el tudósításában. Hogy szóljon róla, arra nem vitte rá a lelke. Így a tudótestület, amelynek hivatalos képviselője voltam, nem vehetett tudomást a stockholmi ügyekről. Mások, köztük ifjúkori meghitt barátaim, mint bűnössel bántak velem, ki, szerintük, szégyent hoztam hazámra. Egyetlen meleg, gratuláló szót sem kaptam tőlük. Nem adták meg azt az elégtételt, hogy a magasztos, szinte példátlan módon kifejezett elismerés visszhangra találjon hazámban, csak platonikusan is.”²⁴

Goldziher elismerése azonban nem maradt titokban, a fővárosi napilapok mindegyike hírt adott a rangos kitüntetésről, így az akadémiai körök a sajtóból tájékozódhattak az 1889. évi orientalista kongresszus eseményeiről.

Goldziher mint hitközségi titkár felekezetében szintén elismerést aratott, ami viszont nem volt kedvére, Wahrmann Mór dicsérő szavai pedig kifejezetten feszélyezték:

„Az egyetlen hely, ahol a Stockholmból Pestre eljutott hírt barátságosan fogadták, az volt, ahol inkább kínosan éreztem magam, mintsem örültem. Hazatérésem után újra elfoglaltam íróasztalomat a zsidó hitközségben. A hatalmas elnök pedig két ülésen is üdvözlő és dicsőítő beszédet mondott ... Hogy milyen jólesett az éppen tőle jött kinyilatkoztatás, azt mindenki gondolhatja, aki ismer. ... annak szájából, ki évek óta oly mesterien gyalázta becsületemet, csak hivalkodó

²³ Goldziher, *Napló*, 155.

²⁴ Goldziher, *Napló*, 155–156.

gúny és sértés²⁵ volt ez. Ugyan mit ér hátralevő életében ennek az embernek a magasztalása? Hazatérésem másnapján visszaültem íróasztalomhoz, és minden kín és tortúra előlről kezdődött, változatlanul, nem enyhült, inkább növekedett.”²⁶

A Magyar Tudományos Akadémia hivatalosan csak évekkel később értesült a stockholmi eseményekről: Goldzihernek az 1892-ben Londonban rendezett kongresszus után lehetősége nyílt a tájékoztatásra, mivel Hunfalvy halálát követően ő írta az MTA számára a beszámolókat.

Az alábbi *Függelék* Goldziher útirajzszerű tárcáinak magyar fordítása révén világít rá a stockholmi orientalista kongresszus jellegére és jelentőségére. A *feuilletonok* magyar nyelvű közreadását az indokolja, hogy a 19. századi német lapokat Európa-szerte gót betűkkel (fraktúra) szedték, így ezek olvasása manapság még a németül tudók számára is kihívást jelent. (A *Pester Lloyd*, igazodva a birodalmi német lapok tipográfiájához, először 1929. március 30-án jelent meg latin betűs szedéssel.)

A jegyzetekben igyekeztünk minden, a szöveg megértését elősegítő fogalmat és nevet megmagyarázni. A tárcák tematikai és a földrajzi kiterjedése miatt ez nem mindig bizonyult egyszerűnek. Gyakran olyan szakirodalmakra is hivatkozni kellett, amelyek tematikája messze túlmutat a jelen fordításon.

FÜGGELÉK

A stockholmi orientalista kongresszusról (A „Pester Lloyd” eredeti tárcái)

I.²⁷

Stockholm, szeptember 3.

Az elmúlt két évtizedben nyolcadik alkalommal gyűlnek össze *nemzetközi* kongresszusra a keleti tudományok képviselői a világ minden részéről.²⁸ Az a gondolat, hogy a keleti filológia és történettudományok különböző ágainak kutatóit időről időre egye-

²⁵ Kiemelés az eredetiben.

²⁶ Goldziher, *Napló*, 156.

²⁷ Ign[ác] Goldziher, Vom Stockholmer Orientalisten-Kongreß, I. *Pester Lloyd* 1889. szeptember 6., esti kiadás, 1; https://adt.arcanum.com/hu/view/PesterLloyd_1889_09/?pg=38&layo=ut=s (2024. augusztus 29.). A *Pester Lloyd* című lap az *Arcanum* adatbázis mellett az Osztrák Nemzeti Könyvtár *ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften* című weboldalán is hozzáférhető: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pe1>. Az alább fordításban közölt öt tárca eredeti német szövege online formában egybefűzve is elérhető: <https://real.mtak.hu/127936/> (2024. augusztus 29.).

²⁸ A fordításban kurzívan szedett részek az eredeti német szöveg kiemelésait követik. A tulajdonnevek helyesírása szintén Goldziher írásmódjához igazodik.

sítsék az európai oktatás egyik központjában annak érdekében, hogy e tudományágak elszigeteltségét az „erők szépen egyesített törekvése révén” a harmonikus megértés előmozdításával ellensúlyozzák, egy olyan gyújtópontot hozzanak létre, amelyben a tudományos törekvések számtalan sugara egyesülhet, mintegy húsz évvel ezelőtt Párizsból indult. Azóta a 2–3 éves időközönként egymást követő párizsi, londoni, firenzei, szentpétervári, berlini, leideni, bécsi kongresszusok a régi és az új világ orientalistáinak várva vágyott találkozási pontjaivá váltak.

A hetedik nemzetközi orientalista kongresszus, amely 1886 őszén Bécsben, Rainer főherceg védnöksége alatt gyűlt össze,²⁹ nagy meglepéssel fogadta a svéd és norvég király képviselőjében gróf Carlo von Landberg bejelentését, hogy őfelsége meghívja a kongresszust a kettős királyság két fővárosába a következő, nyolcadik ülészsakra.

Az északi fejedelem, aki ötvözte a régens bölcsességét a költő mély érzésével és a gondolkodó merész lendületével, egyúttal beszédes tanúbizonyságát adta a tudományok iránti élénk személyes érdeklődésének, amelynek előmozdítása a kongresszus feladatát képezi. Az orientalistáknak két, magas jutalommal járó pályázati kérdést tett fel a keleti tudományok területéről: az egyik az araboknak az iszlám megjelenése előtti kultúrtörténetére, a másik a sémi nyelvjelleg összehasonlító bemutatására vonatkozik. Nem ez az első példa arra, hogy egy északi király aktívan érdeklődik az emberiség kultúrtörténetének ismeretére oly nagy hatást gyakorló keleti tanulmányok iránt, túlmutatva a tudomány virágzásáért való szokásos törődésen. Dánia királya volt az, aki a múlt század végén lehetővé tette a Johann David Michaelis göttingeni professzor kezdeményezte és a nagylelkű Bernstorff miniszter által támogatott arab expedíciót, amelynek tudományos eredményeit még az utóbbi idők gyümölcscsőző tudományos utazásai sem tudták elnyomni.³⁰

II. Oszkár király maga áll az orientalisták élére; az ember kísértést érez, hogy egy skolasztikus szót negatívból pozitívba fordítva felkiáltson: *Caesar supra grammaticos*.³¹ És ahogyan a kongresszus védnökeként tekint hivatására, arról elragadtatással győződhetek meg azok, akik már néhány nappal a megnyitó előtt megérkeztek ebbe a bájos északi városba. Néhány tag számára, akik véletlenül találkoztak augusztus 30-án dél-

²⁹ Rainer von Österreich (1827–1913) I. Ferenc császár unokaöccse, a császári család népszerű tagjának, a művészetek és a tudomány támogatójának számított.

³⁰ Johann David Michaelis (1717–1791) német teológus és keletkutató, 1745-től tanított a göttingai egyetemen. 1756-ban sikerült a Hannoverből származó Johann Hartwig Ernst Graf von Bernstorff (1712–1772) német diplomatát és dán külügyminisztert egy tudományos célokat szolgáló keleti expedíció számára megnyernie, akinek közbenjárására V. Frigyes (1723–1877), Dánia és Norvégia királya finanszírozta a vállalkozást. A keleti expedíció csak 1761-ben indult útnak, melyről 1767-ben egyedül a kartográfus Carsten Niebuhr tért vissza épségben, aki 1774-ben adta közre kutatási eredményeit *Beschreibung von Arabien* címmel. Michaelis maga nem vett részt az utazáson.

³¹ Eredetileg: *Caesar non supra grammaticos*. A latin mondás jelentése: „a császár nem áll a grammatikusok felett”. A szólást egy Luxemburgi Zsigmond (1368–1437) császárral kapcsolatos esetből eredeztetik, aki a konstanzi zsinaton (1414–1418) egyszer a *schisma* szót tévedésből nőneműként használta, majd észlelve a hibát megparancsolta, hogy ezt követően a szó legyen nőnemű. A szó neve azonban nem változott meg.

után a tiszteletreméltó „Riddarhuset”³² irodahelyiségeiben, a kongresszus hivatalos rezidenciáján, bizonyára emlékezetes marad, milyen szívélyes közvetlenséget, milyen meleg egyéni érdeklődést mutatott a Kelet tanulmányozása iránt őfelsége, aki azért jött, hogy személyre vegye az elkövetkező napok szellemi tevékenységének színhelyét; egy emlék, amely azon európaiak, ázsiaiak és afrikaiak számára, akik abban az időpontban a véletlennek köszönhetően éppen a hivatalos termekben tartózkodtak, örökre kedves és értékes marad. És milyen fejedelmi pompával veszi körül a tudomány tucatnyi kiválasztott illusztris képviselőjét, akiket ő maga hívott meg.

A Malmö–Stockholm-vasútvonalon 27-e óta a szélrózsa minden irányából érkeztek a kongresszus résztvevői, uralkodók hivatalos képviselői, külföldi kormányok, tudományos testületek és egyetemek küldöttségei és küldöttjei. Nem lenne tartós haszna az olvasóknak, ha felsorolnám nekik mindazokat a furcsa hangzású neveket, melyeket azok a pasák, kánok és más keleti excellenciák, valamint azok a messziről jött ázsiai tudósok viselnek, akik Törökország, Perzsia, India, Sziám,³³ Kína, Japán stb. tudós társaságait akarják az európaihoz közelebb hozni; ha egy egész sort megtöltök Bombay zoroasztrianus közössége főpapjának óperzsa nevével és még további sorokat a kíséretében tartózkodó hitsorsosai nevével, akiket most két hétig kollégáinknak nevezhetünk. A keleti ember nagyon ügyel nevének helyes visszaadására; nem szeretem ezeket Nyakatekerő mester szeszélyeinek kitenni, amelyeknek óhatatlanul áldozatul esnének.

Európa egyik művelt országa sem maradt – akár hivatalosan, akár magánkezdeményezés révén – képviselő nélkül a tudomány ezen piacán összegyűlt félezer tag között. Az, hogy mind hazánk kormánya, mind a Magyar Tudományos Akadémia elküldte képviselőit – akik itt a cs. és kir. követ báró *Pfusterschmid*³⁴ és *Fraenckel* főkonzul udvarias figyelmének örvendhetnek –, nem ismeretlen³⁵ az olvasók előtt. Ezekkel a küldöttekkel nem merül ki a magyar résztvevők száma. A bosznia-hercegovinai kormány két képviselője közül az egyik, dr. Kresmarik³⁶ magyar. Jóleső érzés, hogy itt találkozhatunk a derék dr. *Duka* Tivadarral, aki Indiában végzett sokéves munkája, valamint a nagy magyar kutató, Kőrösi Csoma Sándor emléke iránti tiszteletteljes odaadása révén, akinek honfitársunk a közelmúltban méltó irodalmi emlékművet állított, az orientalisták körébe tartozik.³⁷ Mondanunk sem kell, hogy küldöttségünk doyenje, *Hunfalvy* Pál itt

³² A Riddarhuset (magyarul: a Nemesség Háza) 1641 és 1674 között épült Stockholm óvárosában. Goldziher a tárcákban hol a *Riddarhus*, hol a *Riddarhuset* szóalakot használja.

³³ Sziám délkelet-ázsiai ország, 1939 óta nagyobb részben Thaiföld részét képezi.

³⁴ Karl Freiherr von Pfusterschmid von Hardtenstein (1826–1904) diplomata, 1879 és 1894 között az Osztrák–Magyar Monarchia stockholmi követe, II. Oszkár barátja.

³⁵ A budapesti német és magyar nyelvű napilapok egyaránt közöltek híreket a rendezvényről.

³⁶ Dr. Kresmarik János (1857–1943) orientalista, jogász, politikus, főispán. 1889-ben Bosznia-Hercegovina kormányának képviselőjeként vett részt a kongresszuson. II. Oszkár a Wasarend lovagkeresztjével tüntette ki. Ld. *Pesti Napló* 1889. szeptember 15., [2].

³⁷ Duka Tivadar (1825–1908) orvos, honvédszázados, a brit hadsereg őrnagya, az első ismert magyar származású orvos, aki diplomáját a londoni egyetemen szerezte meg. Később az angol hadsereg katonaorvosaként megfordult Kalkuttában, ahol több indiai nyelvet is tanulmányozott. Ő gondozta Kőrösi Csoma Sándor hagyatékát. Ld. Sir Aurel Stern, *In memoriam Theodore Duka*

is olyan rokonszenvnek örvend, amelyből a korábbi kongresszusokon sem szenvedett soha hiányt.

Az elmúlt napok legmesszemenőbb, mondhatni királyi előkészületei arra a pompára utaltak, amellyel a II. Oszkár elnöke alatt zajló stockholmi kongresszus közeledett a megnyitó felé, valamint arra a részvételre, amelyet a svéd rezidencia lakói mutatnak iránta. Az „orientalista rozetta”³⁸ láthatóan nagy tetszésnek örvend ezen a helyen, és a kíváncsi tömegek soha nem hiányoztak a Riddarhuset bejáratánál, amely egy óegyiptomi, hieroglifákkal borított, stílusosan két szfinx által őrzött propülaionná³⁹ alakulva meglehetősen heterogén hátteret képez Gustav Wasa⁴⁰ szobrának, mely a „Ritterhaus” előtti impozáns teret díszíti.

A „Riddarhuset”, amelyben a nemesi rendek 1866-ig tartották találkozóikat, a kongresszus idejére mindkét hemiszféra orientálistáinak hivatalos Mekkája. Az öreg Gustav Wasa napokig nem látott mást, csak tudós jövevényeket felvonulni, akik a hivatalos jelentéseket vagy a távoli hazájukból érkező információkat, nyomtatványokat, leveleket és írásos üzeneteket itt tudták átvenni. Az előkészületek befejezése elcsendesítette ezt a folyamatos jövés-menést, és szeptember 1-jén este a teljes társaságot sikerült összehozni arra az „üdvözlésre”, amely általában megelőzi az ilyen összejövetelek hivatalos megnyitóját.

Mindenekelőtt lehetőség nyílt megfigyelni a stockholmi tudós zarándokkaravánok színes sokoldalúságát; színes a szó szoros értelmében, hiszen nemcsak a kötelező orientalista rozettát viselő férfiak által folytatott tanulmányok különfélesége, hanem maguk az itt megjelenő színek is igazolják a helyi Grand Hotel dísztermeiben egymás üdvözlésére megjelenő, a következő tizennégy napban a kollegiális eszmecsere és a szociális érintkezést elősegíteni hivatott társaság esetében a színes jelző használatát. Az egyiptológusok és assziriológusok mellett, akiknek dolgozóasztalára öt évezred néz le, az indológusok láthatók, akik a bráhmaának bölcsességét hozzák lelkünk elé; Kína és Japán képviselői mellett a mohamedán Kelet felfedezőit láthatjuk annak különböző területein. Itt Buddha nirvánája⁴¹ a Proféta vassorsával⁴² találkozik. Amott azt látjuk,

(1825-1908). *A Lecture Read before the Hungarian Academy of Sciences, October 27, 1913*. Oxford, 1914; <https://archive.org/details/inmemoriamtheo00stei> (2024. augusztus 29.); Vida Mária, Duka Tivadar (1825–1908). Két nemzet szolgálatában. *Orvostörténeti Közlemények* 24 (1978) 9–23.

³⁸ A kongresszus jelvénye a vendéglátó ország színeiben (kék, sárga, piros).

³⁹ A görögöknél a templomok udvarába vezető főbejáratok előtti díszes oszlopcsarnok.

⁴⁰ Gustav I. Wasa (svédül Gustav Vasa, Gustav Eriksson Vasa vagy Gustav I; 1496–1560) svéd király, uralkodása alatt (1523–1560) szabadult fel országa a dán uralom alól. 1527-ben bevezette az evangélikus vallást államvallásként.

⁴¹ Nirvána: az indiai vallásokban a végső cél, a beteljesülés vagy üdvösség.

⁴² Mohamed proféta azon munkálkodott, hogy az arabok társadalmi életét meghatározó felsőbbrendűségi szemlélet megszűnjék, és ezáltal a törzsi ellentétek is. Utóbbi kapcsán a törzsi, faji és nemzetiségi egyenlőség híve volt, az iszlám hit segítségével akarta összekovácsolni az arab törzseket.

hogy hamita⁴³ filológusok egy csoportja közelebb hozza tudásunkhoz a sötét kontinens négereinek nyelveit, intézményeit és – ha szabad ezt a kifejezést használni – történetét, közvetlen interakcióban olyan tudósokkal, akiknek semmi sem fontosabb, mint a maláj szigetvilág tanulmányozása. Ezzel nem merítettük ki azokat a csoportokat, amelyek egy ilyen orientalista kongresszus résztvevőit alkotják. Ki számolja meg a nemzeteket, sorolja fel a neveket? Egy sokoldalú tudomány teljes szélességét és mélységét látjuk, amely kiemelkedő képviselőkben, úttörő tanárokból és lelkes hallgatókban testesül meg. És nem csak a Kelet nyugati képviselőit látjuk ott összegyűlni. Maga a Kelet is elküldi a képviselőit. A bráhmánák szent Gangeszüktől a Szajna, a Duna és a Mälär-tó⁴⁴ partjára érkeznek; a sejkek fehér turbánja és az efendik piros fejedője festői változást nyújt az európai szalonruha monotóniája közepette. Csak a mandarinok nagy copfját, amelyet Londonban és Bécsben sem hiányoltunk,⁴⁵ nem találjuk – legalábbis nem tesztileg – valamelyik kolléga fején. Másrészt Japán három képviselőt küldött hozzánk. A leideni kongresszus⁴⁶ látogatói szép emlékekkel gondolnak vissza a medinai bölcsre, a tudós Amin sejkre,⁴⁷ akinek a könyvtára ma már a régi holland egyetemi város hatalmas keleti gyűjteményét díszíti! Ez jelentette nekünk, európai mohamedánok számára a kristályosodási pontot; egyenesen a próféta tiszteletreméltó városából jött, és nyolc napig élő órakulunként szolgált számunkra kétségek és sötétségek közepette. Milyen büszkén és magabiztosan mosolygott a medinai barát, amikor elárultuk neki aggályainkat ezzel-azzal kapcsolatban. A „kritika” szót magával vitte a tradicionális igazhívők városába. Valószínűleg egyik honfitársa sem hallotta tőle a kifejezést. Ezúttal nincs a társaink között. Ezzel szemben az egyiptomi sejk, Hamza Fathalla,⁴⁸ aki három éve Bécsben egy ünnepi ülésen elszavalt, igazi sivatagi örömet árasztó hosszú arab versben köszöntötte a kongresszust, visszaköltözött Európába. Ő klánunk egyik „nagy attrakciója”, és ezt a tulajdonságát csak a bombayi párszi közösség tetőtől talpig vakító fehérbe öltözött tűzpapja teszi kétségessé; európai kollégái igazi lelkesedéssel veszik körül, hogy nem túl mély hitvallása ellenére meleg barátsággal szorítsanak vele kezét.

⁴³ Hamita: egyes északkelet-afrikai népeknek, illetve ezek nyelveinek (óegyiptomi, kopt, berber) a neve. Az elnevezés a bibliai Kám vagy Hám nevére megy vissza, aki Noé harmadik fia volt; a hamita népek az ő leszármazottai (a Biblia szerint).

⁴⁴ Svédül Mälaren, az ország harmadik legnagyobb állóvíze.

⁴⁵ Utalás az előző orientalista kongresszusokra.

⁴⁶ Leiden városa 1883-ban adott otthont a nemzetközi orientalista kongresszusnak.

⁴⁷ Amīn ibn al-Ḥasan al-Ḥalawānī al-Madanī (? –1898) jelentős közvetítő szerepet játszott a keleti és nyugati orientalisták érintkezésében. Ld. Kathryn A. Schwartz, *An Eastern Scholar's Engagement with the European Study of the East. Amin al-Madani and the Sixth Oriental Congress, Leiden, 1883*. In: *The Muslim Reception of European Orientalism. Reversing the Gaze*. Ed. by Susannah Heschel–Umar Ryad. (Routledge Studies in Modern History) London–New York, 2019, 39–60 (főleg 39–44) (<https://doi.org/10.4324/978131513771-3>).

⁴⁸ Ḥamza Fathallā (1849–1918) író, költő, újságíró, tanulmányait az Al-Azhar Egyetemen végezte. Ld. Hamilton A. R. Gibb, *Studies in Contemporary Arabic Literature. I. The Nineteenth Century*. *Bulletin of the School of Oriental Studies* 4 (1928) 745–760 (főleg 753).

Akik a megnyitó estén szabadon, kötetlenül áramlottak a fényesen megvilágított termekben, azok másnap, szeptember 2-án délben a „Riddarhuset” tiszteletreméltó dísztermében, melynek magas falait százával borítják északi lovagok és lovagsaládok címerei és portréi, a király elnöklete alatt gyűltek össze a tudomány magasztos ünnepére.

Jól rendezett csoportokban, élükön egy sorban a hazájuk díszruhájába öltözött számtalan keleti küldöttel, az eszményi svéd királyt keleti és nyugati küldöttségek, a Stockholmban képviselt összes állam diplomáciai testülete, külföldi uralkodók és fejedelmek képviselői vették körül; utóbbiak között felismerjük a barodai *Gaikvar*⁴⁹ maharadzsa követét. Brazília császára⁵⁰ is elküldte saját képviselőit. E csoportok jobb és bal oldalán öfelsége vendégei, valamint az európai kormányok és tudós testületek küldöttei foglaltak helyet, a terem hátsó részében az összes többi tag. Mindez olyan színpompás képet nyújtott, melyben aranyban bővelkedő egyenruhák, valamint régimódi hivatali viseletek, rendjelek és kitüntetések csillogtak. Azonban nem sokáig állt módunkban érzekeinket erre a képre összpontosítani; mindenkit elbűvölt az elnöki asztalnál helyet foglaló király szívet melengető megjelenése, és minden szempár az ajkán csüngött, amikor emelt hangon elmondta megnyitó beszédét tele inspiráló gondolatokkal azon tudomány feladatait illetően, amelynek a kongresszust szentelték. Ezután következett *Ehrenheim* elnök,⁵¹ volt svéd oktatási miniszter, valamint a királyi kamarás és főtitkár, gróf Karl von *Landberg* beszéde; utóbbi, aki maga is az egyik első név a keleti tudomány területén, szinte programszerű vitában fogalmazta meg a kongresszusok rendeltetését és céljait. A további beszédek hosszú sorából kiemeljük Muschin [sic!] kán,⁵² a sah nagykövete, Midhat bej,⁵³ a szultán képviselője, Abdallah Fikri pasa,⁵⁴ az egyiptomi

⁴⁹ Baroda önálló hercegi állam volt, 1947-ig India részeként Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának gyarmati területéhez tartozott. III. Szajádzsír-áó Gájakvár (angolos átírásban: Sayajirao Gaekwad III; 1863–1939) maharadzsa 1875 és 1939 között modernizálta az államot.

⁵⁰ II. Péter (Dom Pedro II.; 1825–1891) Brazília második, egyben utolsó császára.

⁵¹ Pehr Jacob von Ehrenheim (1823–1918) a kongresszus elnöke, svéd arisztokrata, politikus, a Svéd Akadémia tagja.

⁵² Mírzá Muhsin Hān Nāšir ad-Dīn (1831–1896) perzsa sah követe volt. Ld. John S. Galbraith, British Policy on Railways in Persia, 1870–1900. *Middle Eastern Studies* 25 (1989) 480–505 (főleg 481) (<https://doi.org/10.1080/00263208908700795>). A sah ajándékként annak gyémántokkal ékesített portréját nyújtotta át II. Oszkárnak. Ld. N. N., Der achte internationale Orientalistenkongress. *Vösische Zeitung* 1889. szeptember 6., esti kiadás, [2].

⁵³ Ahmed Midhat bej (1844–1912) oszmán író, újságíró, fordító, többek között a *Terdzümán-i Hakikat* (*Az Igazság Tolmácsa*) című lap kiadója. Stockholmi élményeihez ld. Bernt Brendemoen, The Eighth International Congress of Orientalists, Held in Stockholm/Uppsala and Christiania (1–14 September 1889), and its Echo in Turkish Literature. In: *Turcologica Upsaliensia. An Illustrated Collection of Essays*. Ed. by Éva Á. Csató et al. Leiden, 2021, 129–144 (https://doi.org/10.1163/9789004435858_011); Carter Vaughn Findley, An Ottoman Occidental in Europe: Ahmed Midhat Meets Madame Gülnar, 1889. *The American Historical Review* 103 (1998) 15–49 (<https://doi.org/10.2307/2650772>).

⁵⁴ ‘Abdallāh Fikrī pasa (1834–1890) egyiptomi költő, oktatási miniszter. Ld. Gibb, *Studies in Contemporary Arabic Literature*, 753.

alkirály képviselője perzsa, török és arab nyelvű köszöntő beszédét, nem azért, hogy ezeket Max Müller, von Kremer báró,⁵⁵ Angelo d[e] Gubernatis,⁵⁶ De Goeje⁵⁷ stb. finom kijelentései fölé emeljük, hanem amiatt a benyomás miatt, amelyet minden bizonnyal az a nem hétköznapi jelenség kelt, hogy a skandináv nemesség tanácsstermében a keleti nyelvek szólnak meg prózában és versben. A beszédek sora a bombayi tűztemplom főpapjának zend nyelven⁵⁸ elmondott köszöntésével zárult, amely egy Ahuramazdához⁵⁹ intézett hatásos, a svéd király jólétéért elmondott imával fejeződött be.

A nyitóülés eseményei közül meg kell említenem azt a tényt is, hogy a király által felállított nemzetközi zsűri a főtitkár által előterjesztett jelentés szerint a benyújtott művek egyikének sem ítélte oda a királyi díjat. Ellenben az uralkodó két tudóst, akiknek a munkái kapcsolódnak a kiírás szerinti témákhoz, *hors concours*⁶⁰ egy-egy gazdagon díszített és művészi kivitelezésű aranyéremmel jutalmazott, amelybe öfelsége a stockholmi kongresszus emlékére a két kiténtetett nevét nyomatta, és amelyeket a nyitóülésen maga adott át.

Túl messzire vezetne, ha a megnyitóünnepségen elhangzott jelentős beszédeket minden irányból részletesen jellemzi akarnám. Általános érdeklődésre leginkább az a pillanat tarthat számot, amely különösen alkalmas arra, hogy komolyabb elmékedéseket kapcsoljunk hozzá. Öfelsége, valamint *Landberg* gróf beszédeiből – utóbbi nemcsak a rendezvény létrejöttében, hanem jellegének és irányának meghatározásában is olyan buzgóságot tanúsít, amelyet nem lehet eléggé dicsérni – az a jelentős eredmény szűrhető le, hogy a 8. orientalista kongresszus hivatott lesz egy irányban tagadhatatlanul fontos előrelépést tenni. A kongresszusok feladatai közül eddig csak egy szempontot vettem figyelembe, az *európai* keletkutatás szolgálatát. E kongresszusok azon rendeltetését, *hogy befolyást gyakoroljanak a Kelet szellemi életére, annak kulturális fejlődésére*, soha nem hangsúlyozták ennyire komolyan és kifejezően egyik korábbi rendezvényen sem. És valóban, azoknak a küldöttségeknek, amelyeket a keleti államok és keleti területek küldenek azon férfiak tömörüléseibe, akik Nyugaton a keleti népek nyelveinek, történelmének, kultúrájának és intézményeinek kutatását választják élethivatásuknak, nem lehet kizárólagos céljuk, hogy az orientalista kongresszusoknak a *couleur locale* csillogását kölcsönözzék, hogy növeljék a találkozók pompáját és sokoldalúságát, vagy ahogy egyesek gondolják, a *Kelet hódolatát fejezzék ki* az európai tudomány vívmányai előtt. Magasabb céljuk van *maga a Kelet számára*.

A keleti országok elmúlt évtizedekben megjelent haladó kulturális törekvései nagyrészt egy irányba haladnak: a keleti *ember európaizálódása felé*, részben ott is, ahol

⁵⁵ Alfred von Kremer báró (1828–1889) osztrák orientalista és politikus, a bécsi orientalista kongresszus elnöke.

⁵⁶ Angelo De Gubernatis (1840–1913) nemesi származású olasz orientalista, irodalomtörténész, drámaíró.

⁵⁷ Michael Jan de Goeje (1836–1909) holland orientalista, az MTA külső tagja (1882).

⁵⁸ Az avesztai nyelv régies elnevezése.

⁵⁹ A zoroasztrianus vallás legfőbb istene.

⁶⁰ „Versenyen kívül.”

a modern törekvések a társadalmi feladatok mélyebb felfogásaiból, a *társadalomból* merítettek. A kairói és sztambuli, valamint a teheráni és jeddói⁶¹ reformerek számára mindig is Európa volt a követendő *ideál*.⁶² Azokban az országokban, amelyek kapcsán a megfigyelő már több évtizedes tapasztalattal rendelkezik, ez az európai eszmény lényegtelen fantomnak, csillogó szappanbuboréknak bizonyult. A belső kultúra nem mozdítható elő importtal, az idegen szokások és intézmények bizony megváltoztathatják a mindennapi életet – amelynek felületesen átadják magukat anélkül, hogy az valóban elsajátította volna az előbbieket – jó vagy rossz értelemben; de nem léphetik át a nép saját ősi hagyományait, melyeket a legtöbb reformorientált keleti ország elképzelése szerint el kellene fojtaniuk. A saját történelem kritikátlan megtagadása, a tradíciókról való hirtelen lemondás, amelyek eredménye a jelenlegi társadalom, sehol sem lehet az a morális alap, amelyre hosszú távon haladó állapotok épülhetnek. Senki sem taníthatja meg gyermekeinek anélkül, hogy elpirulna: őseid bolondok voltak, olyan eszmékért küzdöttek és szenvedtek, amelyek fennmaradása saját szerencsétlenségünk, téged, fiam, az őseim eszméi elleni megsemmisítő harcnak szentellek.

De a dolgok nem maradhatnak mindig változatlanok, és a fizikai és erkölcsi világ fejlődésének örök törvénye nem tűri a társadalom megtorpanását. Lehet, hogy ez a sekélyes gondolkodók és a hamis-fantasztikus különcök szívügye, de nem tudja megállítani a gondolatok árapályát. Egy nép intézményeinek egészséges fejlődése azonban csak saját nemzeti alapjain és hagyományainak talaján valósulhat meg. Ezt a zseniális macedón, Muhammed Ali⁶³ követői, valamint azok tanácsadói és ötletadói nem értették vagy nem értékelték. Iszmail pasa⁶⁴ úgy vélte, hogy országát megreformálhatja operettekkel és balettekkel, európai (akkoriban még különösen a francia) jelleg árasztotta el a közéletet, az európaiak francia mintára alakították iskoláikat, a fiatal egyiptominak alig volt lehetősége nagy nemzeti költőinek a megismerésére, irodalmi tanulmányai idegen központok körül forogtak, s a jó modorhoz hozzátartozott a mohamedán múlt nagyjait, valamint a vén szenilis mesemondókat kigúnyolni. Szomorúság áradt azokból a megjegyzésekből,

⁶¹ Jeddó: Tokió korábbi neve.

⁶² Az iszlám világ reformjának és megújulásának első hulláma a 19. század második felétől élénkült meg. A célok között szerepelt a gazdaság nyugati minták alapján történő megreformálása és az iszlám hagyományok gyakorlatának megváltoztatása, esetenként befolyásának szűkítése is.

⁶³ Muḥammad ‘Alī pasa (kb. 1770–1849) Egyiptom mint oszmán tartomány rendkívül nagy önállósággal rendelkező kormányzója volt 1805 és 1848 között. Európai nyomásra 1841-ben fel kellett adnia Szíriát és Palesztinát, valamint Egyiptomot meg kellett nyitnia az európai gazdaság előtt, ami gátolta saját iparának fejlődését.

⁶⁴ Ismā‘īl pasa (1830–1895) Egyiptom kormányzója, majd 1863 és 1879 között alkirálya volt. Uralkodása alatt rendelkezett Egyiptom a legnagyobb területi kiterjedéssel. Modernizálási törekvései mellett jelentős adósságot is felhalmozott. Ld. *A Pallas nagy lexikona*. IX. Budapest, 1895; <https://mek.oszk.hu/00000/00060/html/052/pc005217.html#1> (2024. augusztus 29.); továbbá Ormos István, Két nővér közös vállalkozása: a Rifā‘ī mecset Kairóban és a Pertevnijál dzsámi Isztambulban. *Keletkutatás* 2023. tavasz, 24/6. jegyzet.

amelyekkel jó tanárain az Azhar mecsetben⁶⁵ kísérték ezt a vandalizmust; de azt a pártot, amely e kétes értékű felszínes és hibrid lény helyett a múltra támaszkodó, a hibáitól megszabaduló, az érdekeit fejlesztő, egyszóval *történelmi* haladásban gondolkodott, a falhoz szorították és kiűzték. E párt magas rangú tisztségviselőinek minden pillanatban számítaniuk kellett arra, hogy a magasabb utasítás értelmében iratkötegeiket átadják valamely francia vagy svájci utódnak, aki még a nemzeti nyelvet sem beszéli, csupán az otthoni kezelőorvosa küldte a Nílushoz a jótékony éghajlat miatt, idővel aztán kedvet és hivatástudatot érzett, hogy horribilis fizetésért a mohamedánok kulturális fejlődésébe tevékenyen beleavatkozzék. Ezt az araboknak és társaiknak a szélsőséges reakciója kellett, hogy kövesse, és mindenki ismeri ezeknek a hatvanas évektől folyamatosan alakuló állapotoknak az eredményét, amelyek káros hatásait a hatalom mindenkori gyakorlóí képesek ugyan tompítani, de véglegesen már nem orvosolhatók.

A keletiekből hiányzik a történelmi érzék, a történelmi folyamatok megértése, és ez a hiány az utóbbi időben megakadályozta köreikben az egészséges és jótékony reformtevékenységet. Az európaiaktól elsősorban nem a divatot és kifinomult életmódunk mellékes kellékeit kell megtanulniuk, hanem azt a történelmi tudatot, amely szellemi és társadalmi tökéletesedésünk alapja. Ez a tudat nem veleszületett adottság, és senki sem örökölte; mélyebb műveltség eredménye, amelynek kiemelkedő tulajdonságaként – bármit mondanak is az antihumanista buzgólkodók – a továbbiakban is figyelembe kell venni. Csupán ennek a tudatnak a hiánya vezethette a keleti reformokat azokra a téves utakra, amelyeken ugyan az egyes emberek külső finomítása és a korhadt képződmények megrendülése elérhető volt, de a társadalom tartósan üdvös megújítása nem.

A keleti kultúra Skandináviában megjelent képviselői a történelmi folyamatoknak, hazai intézményeik növekedésének és hanyatlásának tanulmányozását olyan mélységben és szélességben láthatják megelevenedni, amilyenben ők nem tudtak behatolni. Tudományos gondolkodásuk és munkásságuk nem ismeri azokat a módszereket, amelyek az európai szem számára segítik a helyes és igaz történelemkép kibontakozását. Irodalomtörténetük büszkén utalhat nagy történetírókra, azonban a történelem valódi *ismerőit*, történészeket, akik kritikusan vizsgáló filozofikus tekintettel vetik bele magukat a múlt tényeibe és az ezekről ismeretet nyújtó beszámolóikba, országaikban csak keveset lehetett megnevezni, még ha egy ritka észak-afrikai történelemfilozófus Trinur⁶⁶ [sic!] idejéből – ennek az afrikai gondolkodónak, Ibn Chaldűnnak⁶⁷ a történelmi propedeutikája⁶⁸ olvasható francia fordításban is –, Montesquieu-t és Buckle-t

⁶⁵ Goldziher keleti tanulmányai során (1873–1874) az a megtiszteltetés érte, hogy kairói tartózkodása alatt első európaiként látogathatta az Azhar Egyetem előadásait.

⁶⁶ Timur Lenk (azaz Sánta Timur; 1336–1406) mongol-török fejedelem, Közép-Ázsiában jelentős területszerző hadjáratokat vezetett.

⁶⁷ Walī ad-Dīn ‘Abd ar-Rahmān ibn Muḥammad ibn Ḥaldūn al-Ḥaḍramī (1332–1406) észak-afrikai történész és politikus, a szociológiai gondolkodás előfutára.

⁶⁸ Újabb kiadása: Ibn Khaldūn, *Die Muqaddima. Betrachtungen zur Weltgeschichte*. Aus dem Arabischen übertragen von Alma Giese. Unter Mitwirkung von Wolfhart Heinrichs. München, 2011. Magyarul: Ibn Khaldūn, *Bevezetés a történelembe*. Ford. Simon Róbert. Budapest, 1995.

évszázadokkal megelőzte is. Ha a keleti kultúra elitje intenzív tudományos érintkezés révén tartósan összekapcsolódik az európai orientalisztika képviselőivel, és ezt állandóan egyengetik és jótékonyan támogatják, akkor a giccs és csillogás utáni gyermeki vonzódás helyébe tudományosan megalapozott, az életet és a népek feladatait illetően mélyebb történelmi elképzelések léphetnek a keleti társadalom vezetőinek elméjébe. És elsősorban ez tűnik azon küldöttségek valódi céljának, melyek még egyetlen korábbi orientalista kongresszuson sem jelentek meg ekkora létszámban, és a nyolcadik fényét, az iránta való érdeklődést ilyen nagyszerűen emelik.

Ezeket a gondolatokat ébresztette fel bennünk az a sor ragyogó ázsiai tudós és államférfi, akiket itt, Stockholmban testvéri érzésekkel köszöntünk, és akik ma olyan buzgón vettek részt tudományos munkáinkban és törekvéseinkben.

De már a kongresszus első napja meg kellett, hogy mutassa számunkra: komoly munkánkat pompás ünnepeknek kell kísérniük, amelyeket a királyi elnök rendez az orientalistáinak. Ez az első levél azonban már túl hosszúvá nyúlt ahhoz, hogy leírhasa a drottningholmi⁶⁹ nyári rezidencián eltöltött ragyogó estét és annak keretében a Mälartó partjának tündéri megvilágítását. A kongresszus első napjának gazdag tartalma a második levélhez is fog tudni nyújtani majd némi anyagot.

Goldziher Ign.

II.⁷⁰

Stockholm, szeptember 5.

Bizonyára kellőképpen méltányolni fogják, hogy e levelek megírásához időt és nyugalmat találok azon nagyszámú előadások közepette, amelyeket itt e hónap másodika óta délelőttönként és délutánonként hallgatunk, valamint azon szinte nyomasztó ünnepségsorozat közepette, melyet Ófelsége, a Központi Bizottság, egyesületek és társaságok rendeznek számunkra. A kongresszus ideje alatt szabad órákat csak a legnagyobb ravaszsággal lehet kiragadni. Erről gondoskodik ez a csodálatos Mälartó, efelett öröködi a skandinávok vendégszeretete.

Jogos az elvárás, hogy elsősorban a kongresszus tudományos tevékenységéről beszéljek. Erre szokott módon tudományos előadások lenyűgöző sorozatában kerül sor, melyeket hat szekcióban tartanak (1. a Az iszlám nyelvei és irodalmi, 1. b sémi, 2. árja, 3. afrikai, 4. közép-ázsiai, 5. maláj-polinéz). Ezekből gazdag menüt találtunk itt. A „Communications inscrites”⁷¹ nem kevesebb mint 106 pontot tartalmaz, amelyek egy része valószínűleg csak Kristianiában (e hónap 8. és 14. között) kerül napirendre.

⁶⁹ Település a Mälartóban lévő szigeten. A 17. században épült királyi palotájáról és színházáról nevezetes.

⁷⁰ I[gnác] Goldziher, Vom Stockholmer Orientalisten-Kongreß. II. *Pester Lloyd* 1889. szeptember 10., melléklet.

⁷¹ A konferencia programjába felvett előadások.

Az előadások már a témaválasztásukon keresztül utalnak a tudósok különböző érdeklődési körére, akik kutatásaik legfrissebb gyümölcseit mutatják be szaktársaiknak, hogy majd azokat írásban a kongresszus aktáiban megörökítsék. Sehol sem mutatkozik meg jobban Szaladin⁷² mondása, mint itt, mely szerint nem szükséges, hogy „minden fának egy kérge nőjön”. A keleti tudományokban is – de ez nem kifejezetten a kongresszus tagjaira értendő – a tudósok különböző kutatási irányzatok felé orientálódnak. Azon kutatók mellett, akik magasabb és általánosabb szempontokra összpontosítják vizsgálódásaikat, és csak a nagy kérdések belső összefüggésében képesek nem kis alapossággal értékelni az általuk vizsgált részleteket, ott van a „kutató”, aki a magasabb célok hallatán felhúzza az orrát, és a tudományos tevékenység eszményét abban látja, hogy aprólékos jegyzetekben merüljön el, és ügyesen összeállított jelentéktelenségek irodalmát gyarapítsa. A konszolidátorok e büszke bandája füstölt heringek módjára dobja piacra rófnyi hosszúságú, környezete csodálatára számot tartó „jegyzeteit”. Korunk egyik legnagyobb vívmányának tekinthetjük, hogy e papok produkcióit övező nagy álmélkodás mostanra alábbhagyóban van, és lassan a legszélesebb körök kezdik felismerni, hogy a tudományt és annak irodalmát nem szabad madárjlesztőként használni, s hogy a részletek csak a nagy igazságok szolgálatában bírnak jelentőséggel. Örömteli, hogy ennek az üdvös belátásnak az áttörése kongresszusunk előadásjegyzékében is észrevehető. A távlatokra fókuszáló tanulmányok uralják a terepet; a jegyzetek kivárthatják, míg történelmi összefüggésekbe lesznek beilleszthetők. Olvasóink érdeklődésére tarthat számot, hogy a katalógusban szereplő 106 tételből hat magyarországi vonatkozású. A címek között találkozunk a fáradhatatlan *Torma Zsófia*⁷³ Hunfalvy által előterjesztett (a római kor előtti Erdélyről és az agathürszoszok⁷⁴ népéről szóló tájékoztató megjegyzésekkel kísért) „*A római kor előtti Dacia és Elő-Ázsia őstörténeti kapcsolatai*” című értekezésével, melyben a tudós hölgy felvázolja azokat a figyelemre méltó problémákat, melyek az általa eltántoríthatatlanul folytatott erdélyi ásatások hozadéka.

Bármit gondoljanak is a régészek azon összefüggés tényyszerűségéről, melyet Torma kisasszony Dacia prehistorikus korszaka és Elő-Ázsia régi kultúrnépe között feltételez, annyi bizonyos, hogy a lelkes kutatónő rámutatott azokra a kérdésekre és talányokra, amelyek megoldása megérdemelné annak a gazdag anyagnak a mélyebb vizsgálatát, amelyet kutatásai napvilágra hoznak. – Hunfalvy Pál „*A magyarországi cigányság-*

⁷² An-Nāšir Šalāh ad-Dīn Yūsuf ibn Ayyūb (1137–1193) kurd származású egyiptomi hadvezér, Egyiptom és Szíria első szultánja, kiemelkedő katonai stratégia.

⁷³ Torma Zsófia (németül Sophie von Torma; 1832–1899) magyar amatőr antropológus és régész.

⁷⁴ Agathürszoszok: a népcsoportnak ezt a nevet a görögök adták. Hérodotosz szerint a Maros mentén (Erdélyben) laktak, a szkíták rokonai, míg más leírás szerint a Balti-tenger környékén voltak honosok. Ugyancsak Hérodotosz szerint fényűző életmódot folytattak és különös szokásaik voltak. Sok aranyat viseltek, asszonyaikat közösen birtokolták, így vérségi kapcsolatban álltak. Ld. Kemenczei Tibor, Szkiták az Alföldtől Ázsiáig. *História* 25 (2003/7) 19–26; https://adt.arcanum.com/hu/view/Historia_2003/?pg=236&layout=s (2024. augusztus 30.).

ról, nyelvükről és folklórjukról” címmel tartott előadást.⁷⁵ – A tudós csurgói rabbi, dr. Schreiner Márton,⁷⁶ aki már értékes építőkövekkel szolgált a zsidó és mohamedán dogmatika fejlődéstörténetéhez, szisztematikusan mutatja be „*az asarita iskola belső történetét*”,⁷⁷ amely a hidzsra harmadik évszázada óta az iszlám dogmatikai mozgalmának gerincét képezi. – Krcsmarik úr Kristianiában „*A waqf jogi szabályozása az iszlámban*” címmel fog előadást tartani.⁷⁸ – Honfitársunk, Klein Gottlieb,⁷⁹ jelenleg a stockholmi zsidó közösség rabbija „*Judit könyvéről*” kíván értekezni. Alulírott „*A mohamedán hadisz legrégebbi történetéről*” nyújtotta be munkáját.⁸⁰ – Honfitársunk, dr. Leitner több közleményt is eljuttatott a kongresszushoz, többek között a mohamedán társadalmon belüli törekvéseiről, valamint a wokingi intézetében⁸¹ épült mecsetről.

⁷⁵ Etwas über die ungarländischen Zigeuner; <https://archive.org/details/actesduhuitemec01unkngoog/page/n98/mode/1up>, 91–113 (2024. augusztus 27.). Az előadás lényegét Baron J. de Baye foglalta össze. Ld. Nylander, *Orientalistkongresszen*, 104.

⁷⁶ Schreiner Márton (1863–1926) rabbi, orientalista, vallásfilozófus, Goldzihernek is tanítványa volt. Rabbiként Dunapentelén, majd Csurgón szolgált, 1894-től a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums tanára. A zsidó-arab irodalom, az arab irodalom zsidó vonatkozásai és a zsidó vallásfilozófia kutatója volt.

⁷⁷ Martin Schreiner, *Zur Geschichte des Asaritentums*. Leiden, 1890. Előadása ugyanezzel a címmel hangzott el: <https://archive.org/details/actesduhuitemec00unkngoog/page/n86/mode/1up>, 77–117 (2024. augusztus 27.). Magyarul *Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században* (Budapest, 1889) címmel publikálta kutatási eredményeit. Ld. továbbá Schindler József, *Egy régi arab anyagelmélet. Az okkazonalista atomizmus rendszere, forrásai és kritikája Májmini alapján*. Budapest, 2023 (1941¹), 79–83. Az iszlám szunnita ágához tartozó asariták tanítása szerint az emberi bűnbánat és az isteni bűnbocsánat független egymástól. Ha az ember bűnbánatot tart, akkor a bűnei eltöröltenek, de még ha nem tart is bűnbánatot, Isten akkor is megbocsáthat neki. Tanaik szerint akinek a szívében egy csipetnyi (muszlim) hit van, a paradicsomba kerül. Ld. Christian W. Troll, *Muszlimok kérdeznek – keresztények válaszolnak*. Budapest, 2013, 34.

⁷⁸ Vö. János Krcsmarik, Das Waqfrecht vom Standpunkte des Šarī'atrechtes nach der hanefitischen Schule. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 45 (1891/4) 511–576. A waqf az iszlám vagyoni jog legjellemzőbb intézménye. Nem feleltethető meg az alapítvány fogalmának, mivel az iszlám jog nem ismeri el a jogi személy fogalmát. Lényege az anyagi javak ajándékozása az istenfélelmet szolgáló munkára vagy a közösség jóléte érdekében (az iskolák, kórházak, mecsetek, egyéb szociális intézmények, vízvezetékek stb. folyamatosan a közösséget szolgálják, így az adományozó is folyamatos áldásban részesül). Ld. Jany János, *A világ főbb jogrendszerei. A nem nyugati jogi kultúrák*. Piliscsaba, 2011, 58–59.

⁷⁹ A magyarországi születésű rabbi és vallástörténész Gottlieb Klein (1852–1914) Eisenstadtban járt jesivába, majd Heidelbergben és Berlinben végezte egyetemi tanulmányait. 1883-ban rabbiként nyert alkalmazást a stockholmi zsidó gyülekezetben. Előadása: Über das Buch Judith; <https://archive.org/details/actesduhuitemec00unkngoog/page/85/mode/1up>, 85–105 (2024. augusztus 27.).

⁸⁰ Goldzihernek a hadisz-tudománnyal foglalkozó jelentős műve a kétkötetes *Muhammedanische Studien* (Halle, 1889–1890). Stockholmi előadásának összefoglalását nyújtja Nylander, *Orientalistenkongresszen*, 130–131.

⁸¹ A Leitner által alapított Oriental Institute részeként épült 1889-ben a Shah Jahan mecset az angliai Wokingban (Surrey), Londontól 50 km-re délnyugatra. Leitner felsőoktatási központnak szánta az intézetet, de halálát követően a kezdeményezés elsikkadt.

A hat szekció közül, amelyek közül az I.b bizonyult a legharciasabbnak, valószínűleg az I.a nyújtja a legnyugodtabb, de egyben a legérdekesebb képet. Kongresszusunk mohamedánjai (a perzsák kivételével, akik büszkén ápolják az árja közösséget) ebbe a szekcióba regisztráltak; ott ülnek turbánjaikkal és burnuszaikkal (tegnap két észak-afrikai, Tlemcenből⁸² egy bíró és egy esküdttag csatlakozott körünkhöz), a pasák hivatalos sztambuli öltözkükben, és élénken részt vesznek a munkánkban. Szekción elnöke, von Kremer báró helyett harmadikán Midhat bej, a szultán megbízottja vezette az ülést, melynek egyik legérdekesebb része Hamza Fathallah sejk arab előadása volt a keleti nőkérdésről. Összesen hét arab nyelvű előadást regisztráltak, többnyire történelmi és irodalmi kérdésekről. A sejkek tiszta lelkiismerettel mondhatják majd delegálóiknak, hogy mindent megtettek a kongresszus tudományos és társadalmi céljainak elérése érdekében.

A tőlük hallható előadások közül néhány tagadhatatlanul nagy tudományos értékkel bír. Egy fiatal sejk, Mahmud Omar egy Egyiptomból származó, 1212 köznyelvi arab közmondásból álló értékes gyűjteményt mutatott be, amelyet nagyon tanulságos előadás keretében vezetett elő. Tlemceni kollégája azzal kedveskedett az arabistáknak, hogy azok javára, akiknek eddig nem volt lehetőségük helyben saját szemükkel látni ilyen dolgokat, elénekelt egy kaszídát (régii arab stílusban írt dicséző költeményt) olyan módon, ahogyan a sivatagi költők szokták ezeket előadni. A költemény témája Svédországnak és királyának a dicsérete volt, és épületes látványt nyújtott, amint az afrikai naptól cserzett bárd burnuszba öltözve felment a szószékre, hogy előadja kaszídáját. Ebers Egyiptomról szóló csodálatos munkájának⁸³ első kötetében található egy ilyen jelenet hű illusztrációja.

Ami engem illet, elmondhatom, hogy a lehető legnagyobb igyekezettel látogatom az előadásokat, már amennyiben a különböző szekciók ülései időben nem ütköznek egymással; mindazonáltal nemcsak az én véleményem, hanem sok kollégáé is, akik nem csupán előadásokat hallgatni, de tartani is akarnak, hogy ezek nem annyira arra hivatottak, hogy az ilyen összejövetelek elsődleges *céljául* szolgáljanak, mint inkább arra, hogy az európai tudományos munka irányáról egy meghatározott időszakban *megfigyelési anyagot* nyújtsanak.

A nemzetközi tudományos kongresszusok nem is annyira hivatalos folyamatainkban, az előadásokban töltik be valódi tudományos feladatukat, rendeltetésüket kutatások egy bizonyos csoportjának előmozdítására, hanem a földkerekség legkülönbözőbb országaiból származó, a tudomány egy közös törzsének különféle ágait képviselők folyamatos kapcsolattartása által. Ez az érintkezés, amely – tekintettel a keleti tanulmányok egyes képviselőinek szokásos elszigeteltségére éppen ezen a területen – kongresszusról

⁸² Tlemcen (Tilimsān, Tlemsen, Telensin) városa a mai Algéria északnyugati részén található, közel a marokkói határhoz. Ibn Haldūn a 14. század végén a Közép-Maghreb térség központjának nevezte.

⁸³ Georg Ebers, *Aegypten in Bild und Wort*. I–II. Stuttgart–Leipzig, 1879–1880, VII; <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/ebers1879bd1/0011/image.info> (2024. július 9.).

kongresszusra egyre üdvösebbnek és előnyösebbnek bizonyul, az elmúlt húsz évben, a nemzetközi orientalista kongresszusok áttörése óta a tudomány számára tartósabb és jelentősebb sikereket jelentett, mint az az előadásözön, amelyet a különböző szekciók tagjai elképesztő türelemmel viselnek el. Az előadások *beszélt* folyóiratok benyomását keltik; csak az egységes szerkesztőbizottság hiánya, amely az ülések jellegéből és az egyéni részvétel túlnyomó érvényéből adódóan egyenesen lehetetlen, különbözteti meg őket a tudományos folyóiratoktól; az előadások nem egységes szálat követnek, csak a résztvevők regisztrációjától függenek. A szelíd vitákban, amelyek előre nem közölt előadások után másmilyenek nem is lehetnének, a téma iránti *általános* érdeklődés igyekszik megnyilatkozni. Már sokszor volt róla szó, és úgy hallok, hogy a mostani kristianiai kongresszus vége felé konkrét javaslatot kell tenni annak érdekében, hogy megtalálják a módját és az eszközeit annak, hogy ezeken a nemzetközi kongresszusokon csak a tudomány nagy, függőben lévő kérdéseit vitassák meg, és ezeket felkért vagy maguktól jelentkező referensek készítsék elő. Ezen a kongresszuson sem hiányzott teljesen a főbb vitás kérdések megtárgyalása.

Különösen egy kérdés kelti fel az érdeklődésünket, amelynek megvitatása kongresszusról kongresszusra újra és újra felbukkan anélkül, hogy ez idáig békekötéshez vagy fegyverszünethez vezetett volna az ellenséges táborok között; az érvek és ellenérvek heves irodalmi polémiában lobbantak fel. Erről szeretném az olvasókat a lehetőségekhez mérten tájékoztatni.

A keletkutatás legújabb ágát az ókor azon emlékeinek tanulmányozása képezi, amelyeket az ókori babilóniaiak és asszírok hagytak ránk az úgynevezett *ékirással*. Méltó testvérként sorakozott fel az élénkebb fejlődésben korábban kivirágzott hieroglifák tanulmányozása mellé, és utóbbival együtt hathatós segédeszköznek bizonyult az ókor megismerésében, amelyről az ismereteink addig csak a görögökre, többek között a hitelességét tekintve kétes Hérodotoszra⁸⁴ támaszkodhattak. Az ókor története teljesen új formában jelenik meg előttünk, mivel az úttörő kutatóknak sikerült ugyanolyan mélyen behatolniuk a filológia nagy „ázsiai titkába”, mint ahogy korábban a nagy Champollion-Figeac⁸⁵ tanítványainak sikerült fellebbenteniük a fátylat az afrikai műemlékekről. Sejtésekkel, de tanácstalanul állt tudósok és utazók sok nemzedéke Perszepolisz rejtélye előtt, amíg a hannoveri *Grotesfend*⁸⁶ zseniális megérzésének köszönhetően sikerült megtalálni a titok nyitját. A Grotesfend által megfejtett Darius-felirat óperzsa nyelven íródott, olyan nyelven, amely az ősanja annak a nyelvnek, amely nemrég a sah és kísérete ajkát

⁸⁴ Hérodotosz (Kr. e. 484–425) görög történetíró Cicero a „történetírás atyjának” (*pater historiae*) nevezte. Szisztematikusan gyűjtötte anyagát, igyekezett ellenőrizni forrásait, de adatai a modern tudomány szemszögéből nem mindig helytállóak.

⁸⁵ Jacques-Joseph Champollion (1778–1867) francia régész és könyvtáros, Jean-François Champollion (1790–1832) idősebb testvére, akinek korai halála miatt számos művét ő adta ki, illetve egészítette ki. Utóbbi fejtette meg a rosette-i kő egyiptomi hieroglifákkal írt ősi szövegét.

⁸⁶ Georg Friedrich Grotesfend (1775–1853) az óperzsa ékirás megfejtője.

hagyta el szülőföldemen.⁸⁷ Az óperzsa ékírás megfejtésével és magyarázatával azonban csak a kapu nyílt meg az ékírásos irodalom nagy építménye felé. A perzsa ékírás olyan szövegekkel együtt fordul elő, amelyek valószínűleg ugyanazokat az írásjegyeket használják,⁸⁸ de nem ugyanazon a nyelven írták őket; és ott, a hatalmas asszír királyok székhelyét jelölő rommezőkön egy egész könyvtárnyi ékírásos tábla tárult fel, melyek az ősi iráni kultúra székhelyein található emlékművektől lényegesen eltérő nyelvet mutattak. A további behatolás egy *sémi* idiómát azonosított ebben a nyelvben; ezeknek a *második fajtájú ékírásoknak*, ahogyan nevezik, a felső kérgét az ismerős sémi nyelvek segítségével a megértés érdekében le lehetett hántani; alig telt el fél évszázad annak legfelszínesebb feltárása után, és megvan ennek az asszír nyelvnek a grammatikája és szótára, amelynek nyelvemlékei ragyogónak bizonyultak mind a történetírás, mind a bibliatudomány szolgálatában.⁸⁹

De ez még mindig nem oldotta meg az *egész* ékírásproblematikát. Az asszír szövegeket általában velük szemben található szövegek kísérik, amelyek útvesztőjében az asszír számára kinyert nyelvtan és az asszír szókészlet nem ad útmutatást.⁹⁰ A ninivei agyagtáblakönyvtárban szótárakat találtak,⁹¹ amelyekben az asszír szavakat az ékírásos szavakhoz *e harmadik módon*⁹² hozzáadott kifejezésekkel magyarázták. Az ékírásos szövegek harmadik osztályának létezésére lehetett következtetni, amelyek nem *perzsák*, mint a Grotefend által megfejtett szövegek, nem is *sémik*, mint az asszír szövegek, hanem egy másik nyelvcsoporthoz tartoznak. Ezen az úton haladva folyamatos kutatással el lehetett jutni a *sumer-akkád* nyelv⁹³ megállapításához a különféle dialektusaival együtt,

⁸⁷ A Bécsben tartózkodó Nāšir ad-Dīn sah 1889. augusztus 26-án érkezett gőzhajón Budapestre. A perzsa uralkodónak ez volt a második magyarországi látogatása.

⁸⁸ Goldziher megállapításával szemben a sumer és akkád ékírlépcsővel valójában más, mint amit az óperzsa lejegyzésére használnak.

⁸⁹ Az akkád nyelv és ékírás megfejtésének tudománytörténeti összefoglalásához ld. Michael P. Streck, *Research on the Akkadian Language*. In: *History of the Akkadian Language*. I. Ed. by Juan-Pablo Vita. (Handbuch der Orientalistik, 152/1.) Leiden–Boston, 2021, 3–34 (főleg 3–6) (https://doi.org/10.1163/9789004445215_002).

⁹⁰ Azaz kétnyelvű táblák, amelyeken rendszerint vagy egymás mellett található az akkád és a sumer nyelvű szöveget tartalmazó kolumna, vagy a tábla két oldalán helyezkedik el a két változat.

⁹¹ A ninivei könyvtár Kr. e. 650 körül azzal a céllal jött létre, hogy összegyűjtse és megőrizze az ékírásos hagyományokat. Az írnokok másolatot készítettek a fellelhető művekről, és szövegkritikára törekedtek. A ninivei könyvtárban a tudomány mai állása szerint több mint 30 000 agyagtábla lehetett. A táblák fele levéltári anyagnak minősül, amelyek a korabeli életről szólnak. A táblák másik fele irodalmi szöveget tartalmaz. Politikai, vallási szöveg, orvosi, csillagászati, matematikai leírások szintén előfordulnak. A gyűjtemény legismertebb darabja a Gilgames-eposz. Ld. többek között Kéki Béla, *A könyv történetéből. Assurbanipál könyvtára Ninivében. Könyvtáros* 6 (1956/1) 52–55; [vö. britishmuseum.org/blog/library-fit-king](http://www.britishmuseum.org/blog/library-fit-king) (2024. szeptember 22.).

⁹² Ti. sumer nyelven. A sumer ékírlépcsője egyébként teljesen azonos az akkádéval.

⁹³ Míg a modern filológia – a sémi nyelvek közé tartozó – akkád nyelvről, illetve annak asszír és babilóni dialektusáról beszél, addig Goldziher idejében a nyelvet magát nevezték asszírnak vagy babilóninak, a – nem sémi – sumerre pedig olykor a sumer-akkád kifejezést használták. A sumer és az akkád nyelvről röviden ld. Zólyomi Gábor, *Sumer*. In: *A világ nyelvei*. Szerk. Fodor István. Budapest, 1999, 1266–1269; Uő, *Akkád*. In: *A világ nyelvei*, 32–36.

amelyet egy ősi, Babilóniában a sémik *előtt* uralkodott kultúrnép beszélt és írt; egy nép, amely elsőként találta fel ezt az ékírást, és létrehozta azt az egész szellemi kultúrát, amelyet később az asszírok magukévá tettek, és amely ebből a forrásból terjedt tovább Elő-Ázsián keresztül. Ez a nép alapozta meg a naptár beosztását, a mértékegységeket és súlyokat stb., elsőként beszélt el és énekelte meg a bűnbeesésről, a vízözön történetéről stb. szóló legendákat, melyek monoteista változatai megtalálhatók a Bibliában. Ennek az ókori népnek a nyelve, amelyet pontosabb megnevezés híján ideiglenesen *turáninak* neveztek, később abba a nyelvcsoporthoz tagolódott, melyhez a magyar, a török és a finn nyelvek is tartoznak. Ennek a népnek az emlékei tehát abban a harmadik fajta ékírásban voltak megtalálhatók, ahogyan azokat az asszír papok jóval a kultúra e régi hordozójának eltűnése után tudományos célokra megőrizték.

Ennek a történelem és a nyelvtudomány számára nagy jelentőségű, új nézőpontokat megnyitó felfedezésnek immár az ékírás egész építményének zárókövét kellett képeznie, és a kutatás ezen a területen nagyrészt valóban ezen a sémán alapul. A tudomány azonban nem jutott nyugvópontra. Erősen zörgetnek és dörömbölnek az ókortudomány szilárd falain, amelyeknek biztos védelmet kellene nyújtaniuk az ősi *sumer-akkád* kultúrnépnek.

A „*kis Halévy*”,⁹⁴ ez a furesza párizsi tudós, aki Etiópiában és Dél-Arábiában tett utazásai és ezek hatalmas tudományos hozadéka révén halhatatlan nevet szerzett tudományunk évkönyveiben, ez a „*kis Halévy*” az, aki arra vállalkozott, hogy kétségbe vonja az akkádok Ázsia kultúrtörténetében elfoglalt helyét. Körülbelül 15 évvel ezelőtt azt a tézist állította fel, hogy egyáltalán nem léteztek akkádok, ellenkezőleg, a babiloni civilizáció egyértelműen *sémi*. Az úgynevezett akkád ékírás egyáltalán nem képviseli az asszír nyelvek egyikét sem, nem más, mint *szimbolikus írás*; az *akkád* nyelvemlékek⁹⁵ tartalma és szövege *azonos* a velük szemben található sémi szövegekkel. Ennek a tézisnek a támogatóit nevezik *antiakkádistáknak*, akik törlik a történelmi valóság sorából az ellenfeleik által elismert *nem sémi* kultúrnépet és a *fables convenues*⁹⁶ birodalmába utalják.

Halévy a propagandista buzgalomával oktatja téziseit könyvekben és cikkekben, és minden orientalista kongresszuson megjelenik, hogy személyesen védje meg tanítását az ellenzők erőszakos támadásaival szemben. Ezúttal egy fiatal strasbourgi assziriológus, *dr. Jensen* volt az,⁹⁷ aki könyörtelen támadással nyitotta meg a küzdelmet

⁹⁴ A Drinápolyban született, majd Bukarestben is tanult, magyarul is beszélő, Párizsban tevékenykedő orientalista, régész Joseph Halévy (1827–1917) főleg az óetióp és a régi délarab nyelvek iránt mutatott érdeklődést. A *sumer* nyelvvitában képviselt nézetei Magyarországon is hosszú ideig uralták a tudományos diskurzust, végül megdőltek. Stockholmi előadásai: *L'État de la Palestine avant l'Exode*; <https://archive.org/details/actesduhuitemec00unkngoog/page/141/mode/1up>, 141–152 (2024. augusztus 27.); *Le royaume héréditaire de Cyrus*; <https://archive.org/details/actesduhuitemec00unkngoog/page/153/mode/1up>, 153–162 (2024. augusztus 27.).

⁹⁵ A mai terminológiával szöges ellentétben Goldziher itt a *sumer* nyelvre használja az „*akkád*” elnevezést.

⁹⁶ „Közmegegyezésen alapuló mese.” A kifejezés keletkezéstörténetéhez ld. <https://quoteinvestigator.com/2016/07/05/fable/> (2024. szeptember 20.).

⁹⁷ Peter Christian Albrecht Jensen (1861–1936) Lipcsében és Berlinben folytatott keleti tanulmányokat, majd Strasbourghban habilitált 1888-ban.

a kérlelhetetlen antiakkádiánus ellen; az idős Oppert,⁹⁸ akinek e téren úttörő felfedezései a laikusok világába is eljuttatták a nevét, nem habozott megnyitni fegyvertárát, és legnagyobb súlyú érveit Halévy álláspontjainak megcáfolására használni. Utóbbinak legalább sikerült nagy erkölcsi fölénnyel kikerülnie a csatából, és az egész tekintélyes gyűlés, még a szembenálló iskola vezetői sem tudták megkerülni, hogy tisztelegjenek e figyelemreméltó ember zseniális intuíciója és hatalmas műveltsége előtt.⁹⁹

Más vitás kérdések is lehetőséget adtak ennek a szekciónak arra, hogy kongresszunk részlegei közül a legharcosabbnak mutassa magát. De az előadások minden szekcióban jól haladnak, és korai lenne már most általános ítéletet mondani ezek eredményeiről. Holnap őfelsége elnöklete alatt az egyesült szekciók közös ülést tartanak, amelyen *általános* jelentőséggel bíró előadások hangzanak el. Tudományunk történetének egy felemelő pillanata, hogy a svéd királyt az egyik legkiemelkedőbb pozícióval kell illetnünk tudományunk céljainak aktív előmozdításában. Aki megírja ennek a tudományunk számára több okból is oly fontos kongresszusnak a történetét, az észre fogja venni II. Oszkár király érdeklődésének meghatározó vonásait, azt az udvarias érdeklődést a tagok munkája iránt, melyet számos alkalommal nyilvánosan is kimutatott.

Csak a következő levelemben tudok beszámolni a kongresszust kísérő ünnepségekről. De már itt meg kell találnia a helyét annak az eseménynek, amelynek szemtanúi lehettünk a tiszteletre méltó Uppsalai Egyetemen Gamla- (Ó-)Uppsalában (egyórányira északra az egyetemi várostól), ahová egy hosszú különvonat vitt minket Stockholmból két óra alatt. Az orientalista kongresszusok folytonosságának biztosítása érdekében, amelyet Oszkár király nem győzött elégszer hangsúlyozni, eme belső kapcsolat végett egy szimbólumot alkotott. A kongresszusnak egy aranyból készült ivókörtöt ajándékozott, amelyből a kongresszus mindenkori elnökének kell koccintania a tudomány virágzására. Az első poharat a király ajándékából az ó-uppsalai Odin-hegyen ürítettük, miközben a germán népmonda által megszentelt három sírhalom látványa tárult elénk, amelyeket az északi istenekről, Thorról, Odinról és Freyáról neveztek el.¹⁰⁰ Mindannyian ógermán mézszört¹⁰¹ ittunk – amelynek elkészítéséhez az ó-uppsalailak jól értenek – a király által adományozott aranykörtből, amely most már az egyik kongresszusi

⁹⁸ Jules Oppert (Julius Oppert; 1825–1905) kutatásai elsősorban az óperzsa nyelvre, az ékírásra, az assziriológiára és a sumer-akkád problémakörre irányultak. Utóbbival kapcsolatos eredményeihez ld. *Études sumériennes* (Paris, 1876) című munkáját.

⁹⁹ Halévy tudománytörténeti szerepéről és az egész „sumer kérdéstről” ld. Jerrold S. Cooper, *Posing the Sumerian Question: Race and Scholarship in the Early History of Assyriology*. In: *Velles Paraules. Ancient Near Eastern Studies in Honor of Miguel Civil on the Occasion of His Sixty-Fifth Birthday*. Ed. by Piotr Michalowski et al. Sabadell–Barcelona, 1991, 37–66; Jeremy Black–Graham Cunningham–Eleanor Robson–Zólyomi Gábor, *The Literature of Ancient Sumer*. Oxford–New York, 2006², lii–liv.

¹⁰⁰ Odin a germán mitológia főistene, többek között a háború és a harcosok istene; Thor az emberek védelmezője; Freyja (Freya) a termékenység, a szerelem istennője.

¹⁰¹ Elkészítéséhez méz, víz és élesztő szükséges. Az erjesztés során az italt gyakran különböző fűszerekkel, gyümölcsökkel, gabonafélékkel vagy komlóval ízesítik, esetleg cukrot is adnak hozzá.

elnökről a másakra fog hagyományozódni. Ragyogó beszédet hallottunk *Landberg* gróftól, a kongresszus főtitkárától, egy olyan embertől, akinek e találkozó létrejöttében és a keleti tudományok terén olyan gazdag érdemei vannak, hogy neve mostantól nemcsak a keleti ismeretek irodalomtörténetét fogja ékesíteni, amelynek írómecénásai között az első helyek egyike illeti meg, hanem mindig őt kell majd a Stockholmban kidolgozott, a Kelet hivatásával, valamint a keleti és nyugati tudományos törekvések kölcsönhatásával kapcsolatos nagyhatású gondolatok atyjának nevezni. A királyi elnök bizalma őt e stockholmi kongresszus lelkévé tette, saját lovagiassága révén pedig az itt összegyűlt orientalista világban központi szerephez jutott.

Max Müller ékesszólását is élvezhettük az Odin-hegy lábánál.

„Mint egy acélba öltözött harcos sereg
Alabárdok és arany sisakok fényében,
áll Balder¹⁰² szentélye körül az őrizet.”¹⁰³

A templomot Ó-Uppsalában természetesen nem így vettük körül, de lelkes tömeg volt, élén az uppsalai diáksággal, akik háromszori mennydörgő hurrát kiáltottak a lovagias király egészségére, akinek a hívása ide vonzott bennünket az eszményi öröm és jótékony tevékenység örökké felejthetetlen napjaira.

Azonban ezzel elérkeztem az ünnepségek fejezetéhez. Minden bizonnyal jobb lesz erről egy külön levélben beszámolni.

Goldziher I.

III.¹⁰⁴

Stockholm, szeptember 7.

Ahhoz, hogy méltó leírást tudjak adni a svéd fővárosban nekünk rendezett ünnepségekről és mulatságokról, fel kellene vázolnom az olvasók előtt Stockholmnak és elbűvölő környezetének topográfiai képét, valamint az itteni társadalmat is jellemezni kellene. A magam tolla az irodalmi alkotás mindkét műfajában gyakorlatlan, és teljesen kétségbe

¹⁰² Balder (Baldr, Baldur) Odin fia, a fény, a béke és boldogság istene.

¹⁰³ *Wie ein Reckenheer im Stahl / Mit Hellebarden und mit goldenen Helmen stand / Die Reihe da um Balder's Heiligthum zur Wacht.* Részlet Esaias Tegnér svéd költő (1782–1846) *Frithjofssaga* című költeményének német fordításából. Ld. *Bibliothek ausländischer Klassiker in deutscher Uebertragung*. II. *Skandinavische Literaturen. Esaias Tegnér's Frithjofs-Sage*. Deutsch von Heinrich Viehoff. Hildburghausen, 1865, 128; https://books.google.hu/books?id=LwdeAAAACAAAJ&pg=PA128&hl=de&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false (2024. augusztus 30.). A téma visszatér egy későbbi *feuilleton*ban is. A II. és IV. tárcalevélben előforduló versek fordításában B. Szabó Károly volt segítségemre, amit ezúton is köszönök.

¹⁰⁴ I[gnác] Goldziher, Vom Stockholmer Orientalisten-Kongreß. III. *Pester Lloyd* 1889. szeptember 11., melléklet.

kellene esnem azt illetően, hogy e tekintetben is eleget tudok-e tenni olvasóik elvárásainak, ha a mi *Porzónk*,¹⁰⁵ barátságosan megérezve a zavart, amelyben ebben a pillanatban az íróasztalomnál vagyok, nem adta volna lapjukban azon történések szellemes és élethű leírását.¹⁰⁶ Ezzel az útmutatóval könnyű volt eligazodni abban a közegben, és a kedélyes írónak sikerült felkészítenie olvasóit arra az ünnepi, vidám hangulatra, amely a sagák és a vikingek hazájában fogva tart bennünket. „*Prêtez l’oreille aux murmures mystiques de nos immenses forêts, aux douces harmonies de vagues, qui caressent nos rivages; contemplez la vierge beauté de nos vallées, la majesté de nos alpes, les sombres profondeurs de nos fjords, et, en nous quittant, vous remporterez, je l’espère, un souffle de poésie et de fraîcheur*”¹⁰⁷ – ezekkel a szavakkal, melyek élvezetétől nem akarom megfosztani az olvasókat egy felületes fordítás által, fejezte be az elnöklő költő-király a hozzánk intézett üdvözlő beszédét, s e szavak édes utórezgése állandóan fülünkben csengett és lelkünkben visszhangzott, valahányszor kiléptünk az ülésteremből a természetbe, melynek magasztos szépsége itt, a rideg gránitsziklákra épült rezidencia közepén és annak közvetlen közelében, a Mälár-tó partján tárul fel.

A nyitóülés utáni estére a király a kongresszus minden tagját meghívta a szigeten álló kastélyába, *Drottningholmba*. Itt a lenyugvó nap fényében áhítattal nézhettük a Mälár-tó csodálatos szigeteit és szirtjeit; a kis szigetek, valamint a szigeteken, illetve a partokon sűrűn épült, dúsan fellobogózott villák lakói összegyűltek, hogy kendőt lobogtatva és barátságos kiáltásokkal köszöntsenek bennünket, majd *Drottningholmba* érkezésünkkor királyi fogadás várt ránk, amelyre mi, a tudomány emberei mindig büszkén tekinthetünk majd vissza. Szinte résztvevő kollégaként mozgott őfelsége az ő orientalistái körében, akik néhány órával korábban a „Riddarhuset” tiszteletreméltó termében tanúi voltak annak „a felvilágosult pártfogásnak és gondoskodásnak, amelyben őfelsége minden tudományos törekvést, így a keleti tanulmányokat is részesítette” (von Kremer a királyhoz intézett beszédében). Körülbelül 10 óra tájban ünnepi lobogóval díszített hajóink visszakísértek bennünket *Stockholmba*. Az utazás szinte varázslatos látványt nyújtott; a parton és a szigeteken lévő villák ünnepi fényárban úsztak, az erdők csodálatos bengáli világításban ragyogtak, pirotechnikai remekművek kísérték végtelen váltakozásban a kikötő eléréséig; a *Stromparterre*¹⁰⁸ ezer lámpával megvilágított mór palotát ábrázolt;

¹⁰⁵ Ágai Adolf (szül. Rosenzweig Adolf; 1836–1916) orvos, humorista, lapszerkesztő egyik írói álneve.

¹⁰⁶ Ágai 1887 márciusa és augusztusa között egy tucat Skandináviával foglalkozó útirajzot jelentetett meg a *Pester Lloyd*-ban „Reise um die mitternächtige Sonne” címmel, melyek a *Vizen és szárazon. Útirajzok* (Budapest, 1895) című gyűjtemény első kötetében is megtalálhatók az „Utazás az éjféli nap körül” című fejezetben. Ld. <https://mek.oszk.hu/11900/11977/pdf/11977.pdf> (2024. augusztus 30.). A következő tárcában is található utalás erre.

¹⁰⁷ „Hallgassák hatalmas erdeink misztikus zúgását, a hullámok szelíd harmóniáit, melyek simogatják partjainkat; tekintsék meg völgyeink érintetlen szépségét, havasaink fenségét, fjordjaink sötét mélységeit, és ha elhagynak minket, remélem, egy leheletnyi költészetet és frissességet fognak magukkal vinni.”

¹⁰⁸ Svédül *Strömparterren*; nagy népszerűségnek örvendő sétány, park *Stockholm* központjában.

tekintetünket lenyűgözte ez a tündérmese, amely mellett még a keleti varázspaloták leírásai is csak árnyéknak tűntek az eredetihez képest. Csupán az Eiffel-torony, mely egy hatalmas tűzoszlopként tűnt fel előttünk, utalt a tűzművészek nyugati ihletésére.

A drottningholmi fogadást másnap a Grand Hotel termeiben Landberg gróf és grófné¹⁰⁹ által szervezett estély követte, melyen ő királyi felsége és a koronaherceg is megjelent, hogy egyesületünknek több órán keresztül megadja azt az ünnepi hangulatot, amely részvétele által ebben az orientalista kongresszusban a kezdetek óta benne rejlik. A stockholmi társadalmi élet vezetői, a diplomáciai testületek tagjai stb. mind összegyűltek a fényesen megvilágított szalonokban, melyeknek művészetkedvelő házigazdánk 15 éves keleti tanulmányútja¹¹⁰ során szerzett tapasztalatainak a felhasználásával orientális jelleget varázsolt. Amott megcsillant a telihold a gízai piramisok felett, egy másik sarokban kényelmes pálmaliget jelent meg, szolgálk tucatjai nyüzsgöttek kifogástalan keleti viseletben, és a keleti helyszínek ez az utánzata olyan élethűnek tűnt, hogy a felénk keleti frissítőkkel érkező szolgálkát (de „általunk helytelenített” nyugati italok sem hiányoztak) teljes komolysággal mindenféle keleti nyelven szólítottuk meg, és felhúztuk az orrunkat, amikor meg kellett tapasztalnunk, hogy olyan rosszul használjuk a nyelveinket, hogy a szolganép meg sem értett bennünket. A tudományos beszélgetések közepette, melyekben az egyes csoportok elmerültek, szakadatlan szólt a keleti zene, házigazdánk gondoskodott a folyamatos keleti műsor összeállításáról, amely annyira tökéletes volt, hogy a bajadér és a néger táncok is egyre jobban és jobban erősítettek bennünk keleti jellegünkbe vetett hitünket. Leginkább sejkjeink érezhették otthon magukat, akik itt látták azt a 4000 kilométert áthidalva, amely elválasztja otthoni partjait *Landberg* gróf varázskertjétől. A laikusok számára mindenütt soha el nem apadó forrását jelentik az érdeklődésnek, a szakemberek számára a tanításnak, igen kedves hallani, ahogy tapasztalataikat naiv közvetlenséggel kifejezik; bizalmi emberükként osztozom örömeikben és meglepetéseikben, amelyekhez sok mulatságos apróság is társul, melyek bizony a tanult turbánviselőkből babonákat ültethetnek el az európai viszonyokat illetően. Szilárd meggyőződésük, hogy itt Európában létezik egy közössége a „títkos mohamedánoknak”, amelynek tagjai a világ minden táján szétszóródva élnek, és különösen itt, Svédországban nagy számban vannak jelen. Ezek buzgó propagandát folytatnak az iszlám tanulmányozása érdekében, amit el sem tudnak képzelni az abban

¹⁰⁹ Gabriele Landberg-Hallberger (1850–1915) első férje Heinrich Philipp von Eichborn (1844–1926) bankár volt, majd 1884-ben kötött házasságot Landberggel. Apjának, Georg Eduard von Hallberger (1822–1880) német könyvkiadónak egyéb érdekeltségei is voltak, többek között Stuttgartban megalapította az egyik legnagyobb fametszetekkel foglalkozó vállalkozást (Xylographische Anstalt Eduard Hallberger). Georg Ebers 1879-ben megjelent, majd számos nyelvre lefordított *Aegypten in Bild und Wort* című művének 700 fametszete is Hallbergertől származott.

¹¹⁰ Landberg 1869-ben Stockholmban érettségizett, nyelveket tanult, többek között olasz egyetemeken, rövid ideig Uppsalában, 1871–1872-ben Párizsban, majd arabul Szíriában, beduinok között is. 1876-tól többször beutazta Egyiptomot, 1888-tól svéd–norvég főkonzul volt Alexandriában. Kiválóan ismerte az arab nyelvet, különösen a modern dialektusokat.

való titkos részvétel nélkül. Lehet, hogy nem tévednek teljesen, még ha az iszlám Európában nem honosodott is meg olyan mértékben, mint egy másik ázsiai testvérvallás, a buddhizmus, amely itt Svédországban is „*Sanningssökeren*” (igazságkeresők) név alatt számos hívőt és tanítványt tudhat maga mögött. Néhány órával ezelőtt „*mon savant ami, le Cheik*”¹¹¹ – így nevezi ezeket az embereket a török követ, Ahmed Midhat bej, azaz ebben az esetben a négy sejk egyike – hozott nekem egy két ív terjedelmű angol nyelvű levelet, amelynek általa nem értett tartalmába be kellett avatnom az „*inspecteur de l’enseignement arabe au Ministère du [sic!] l’Instruction publique en Cairo*”-t¹¹² (ez a hivatalos címe). A levél írója, egy svéd gyülekezet evangélikus lelkésze arra kéri az én Hamza Fathallahomat,¹¹³ akinek a „Right reverend” címet adományozza, használja fel népszerűségét ebben az országban arra, hogy fontos személyiségeknél elérje azt, hogy európai iskolai oktatásunk egy hibája végre jóvá legyen téve. A jámbor lelkipásztor azon a véleményen van, hogy az arab nyelvnek feltétlenül az elemi oktatás részét kell képeznie, és ebben tanult édesapja szavaira hivatkozik, aki maga is ezen a véleményen volt. A Korán olvasásában és memorizálásában is elsőrangú oktatási eszközt lát. Amennyiben a derék lelkész indítványát a kormányok jóváhagyják (és erre teljes bizonyossággal számít), akkor némely orientalista képességei, amelyek ma, ahogy a hallgatók szokták mondani, „parlagon hevernek”, legalább az európai országok egyidejű általános iskolai rendszerében felhasználhatók lehetnének. A lelkész többször is nyomatékkal hivatkozik a sejk támogatására, és barátom nem kicsit büszke erre a neki tulajdonított hatalomra.

Egész különleges attrakciót nyújtott a műúszás, amelyet a kongresszus második napjának estéjén a „Műúszó Társaság” a király és a koronaherceg jelenlétében a tiszteltünkre rendezett. Az egyesület elnökének az „*Advenae honoratissimi*”-hez¹¹⁴ intézett latin nyelvű beszéde után néhány tucat fiatal férfi és nő a szemünk előtt hozta ki a maximumot abból, amit az úszásművészet erőben és szépségben képes megjeleníteni. A magasság és a nedves közeg akadályainak leküzdésében tanúsított csodálatraméltó *tours de force*¹¹⁵ mellett esztétikai remekműveket látunk kedves figurák élő anyagból való megformálásában. A sellők és najádok¹¹⁶ regéit úszó csoportokban elevenítették meg előttünk, és a magukat a vízben rendkívül otthonosan érző hölgyek olyan művészi módon ábrázoltak az ábécéből egész betűket, ahogyan azokat csak kevés, tudvalevőleg förtelmes szépírással megáldott tudós lenne képes ilyen tökéletességgel megalkotni a türelmes papíron.

Aztán jött Uppsala, Gamla-Uppsala! Legutóbbi levelemben már szóltam néhány szót az északi germán őskor három szent tumulusának¹¹⁷ helyén rendezett különös ünnepről. A fesztivál annak a gyönyörű, gazdag épületnek az aulájában folytatódott,

¹¹¹ „Tanult barátom, a sejh.”

¹¹² „A kairói közoktatási minisztérium arab oktatási felügyelője.”

¹¹³ Ld. az első levelet.

¹¹⁴ „Mélyen tisztelt külföldiek.”

¹¹⁵ „Erőmutatványok.”

¹¹⁶ Görög mitológiai alakok, a források, kutak, patakok, csermelyek gondozói.

¹¹⁷ Sírhalom; olyan sír vagy sírcsoport, amely fölé földből és kövekből halmot emeltek.

amelyet Svédország a magasabb tudományok művelésére épített. Miután megtekintettük az Ulfilas-féle Biblia híres *Codex argenteus*át és más kincseket az egyetemi könyvtárban,¹¹⁸ amelyeket mi, könyvmolyok nem tagadhattunk meg magunktól, gazdag büfé kárpótolta minket a szent és tiszteletreméltó Uppsalába való utazás fáradalmaiért. Azonnal az aula felé vettük az irányt, amelynek folyosóin az uppsalai polgárok és professzorok széke lányai dalarnai¹¹⁹ parasztasszonyok festői viseletében szolgálták fel a svéd puncsot, melynek túlzott élvezetétől testvérileg óva intem az érzékek integritásának minden barátját. Gamla-Uppsala ünnepélyes benyomásaitól eltelve mi – nem mondhatom, hogy mi, fiatalabbak – elfogadtuk az illatos csokrokat, amelyeket a kedves uppsalai asszonyok az orientalista rozettánk mellé tűztek, és emelkedett hangulatban „Sverige”¹²⁰ egészségére koccintottunk. Miután az egyetem rektora egy jól sikerült beszéddel köszöntött bennünket, nemzeti énekek csendültek fel az uppsalai diákság kórusától, amelynek köreiben az éneklés művelése a tökéletesség magas fokára hágott, és – ez nem maradhatott el – ünnepélyes „beszéddek” hangzottak el. Ezután Schrader berlini egyháztanácsos,¹²¹ a bombayi tűzimádók főpapja, Max Müller Oxfordból, Angelo de Gubernatis gróf, Basír sejk Tlemcenből és még sokan mások felmentek a tribünre, és különböző nyelveken nagyon ékesszólóan beszéltek Svédországnak és egyetemének dicsőségéről. Azok, akik úgy gondolták, hogy már épp elég retorikai élvezetben volt részük, inkább a pompás folyosókon bolyongtak, és közben régi kedves barátaikkal, akiket több évnyi elszakadás után itt ismét magukhoz ölelhettek, örömteli és szomorú élményeket osztottak meg a közben eltelt időszakból.

Soha nem érnék a végére, ha lelkiismeretes aprólékossággal akarnám bemutatni mindazt a szépet és ünnepélyeset, amiben itt nekünk részünk van. Ezért csak futólag és tömören akarom érinteni a fogadást, amelyet Stockholm városa adott a Mälarszigeteki Hasselbackenban,¹²² valamint az ott elhangzott gyönyörű beszédeket, az „Aida” gála-előadását, amelyet az operaházában nekünk a király nyújtott, a barátságos közeledést,

¹¹⁸ Wulfila (régies formában Ulfilas; 311 vagy 313–383) a nyugati gótok püspöke, bibliafordító. Kappadókiában született, és Konstantinápolyban halt meg. Bibliafordítása a gót nyelv legrégebbi (és általában a germán nyelvek egyik legrégebbi) emléke. A fordítás csak töredékesen maradt fenn. Legfontosabb kézírata a *Codex argenteus*, mely a négy evangéliumot tartalmazza, és az Uppsalai Egyetem könyvtárában őrzik. Ld. Peter Arnold Heuser, *Zur Geschichte des Codex Argenteus im 16. Jahrhundert: Addenda. Rheinische Vierteljahrsblätter* 69 (2005) 133–152; https://www.academia.edu/98948779/Zur_Geschichte_des_Codex_Argenteus_im_16_Jahrhundert_Addenda (2024. augusztus 30.).

¹¹⁹ Dalarna tartomány Svédország középső részén. A ruházathoz ld. Vértési Károly, *Az éjféli nap országában. Svédország. Utirajzok*. Budapest, 1904, 75, 80, 102–105; <https://core.ac.uk/download/pdf/160927661.pdf> (2024. szeptember 20.).

¹²⁰ Svédország svéd neve.

¹²¹ Eberhard Schrader (1836–1908) az Ótestamentum kutatója, az assziriológia megalapítója Németországban.

¹²² Hasselbacken egy 1760 óta létező stockholmi vendéglátóipari egységet, majd szállodát jelöl Djurgårdenen, amely a Mälarszigeteki közé tartozik.

amellyel sokan a helyi családoknál találkoztunk, és a vendégszerető rokonszenvet, amelyet a társaságukban tapasztaltunk.

Ma délben a király egy ünnepélyes záróülésem elenged bennünket székvárosába, Kristiániába, hogy folytassuk munkánkat. Erre azonban már nem várhatok ezzel a levéllel. Ezt az ünnepséget tegnap megelőzte az egyesült szekciók közgyűlése a király elnökletével. Ennek keretében, melyet őfelsége 3 és fél órán keresztül – szokás szerint orientalista rozetta díszítette a gomblyukát – rettenthetetlen buzgalommal és biztató figyelemmel az elnöki asztalnál ülve vezetett, előadásokat hallgattunk Brugsch pasától¹²³ (egy Ptolemaiosz-kori egyiptomi múmiáról), Max Müllertől (Véda-feldolgozásának második kiadásáról),¹²⁴ Jules Oppertől (babiloni csillagászatról),¹²⁵ de Goejéttől (Szent Bradan [sic!]¹²⁶ legendájáról a keleti mondákhöz való viszonyában), Paul Haupttól Baltimore-ból (az amerikai assziriológiai tanulmányokról),¹²⁷ Halévtyől (a kivonulás előtti Palesztináról szóló tudósításokról), Hildebrand svéd birodalmi levéltárostól (a palmürai¹²⁸ svéd kutatásokról XII. Károly¹²⁹ korában).¹³⁰ A híres bécsi paleográfus és numizmatikus, *Karabacek*¹³¹ ebből az alkalomból meglepett bennünket Mohamed próféta és riválisa, Musejlíma¹³² érdemeinek felettébb fontos történelmi felfedezésére vonatkozó közleményével, amely kétségtelenül a kongresszus elé terjesztett

¹²³ Heinrich Ferdinand Karl Brugsch (1827–1894) német egyiptológus.

¹²⁴ Friedrich Max Müller (1823–1900) német nyelvész, filológus, indológus, vallástörténész. Goldziher is írt róla: Müller Miksa (1823–1900). *Nyelvtudományi Közlemények* 30 (1900) 458–468. Ld. továbbá: Über die neue Ausgabe des Rig-Veda mit Sâyana's Commentar; <https://archive.org/details/actesduhitemec01unkngoog/page/n56/mode/1up>, 49–62 (2024. augusztus 27.); Müller Miksa és a Rigvéda. (Kivonat *Fiók Károly* április 9-én tartott előadásából.) *Akadémiai Értesítő* 8 (1894) 456–463.

¹²⁵ Les Inscriptions do Pseudo-Snerdis et de l'usurpateur Nidintabel fixant le Calendrier perse; <https://archive.org/details/actesduhitemec00unkngoog/page/251/mode/1up>, 251–264 (2024. augusztus 27.).

¹²⁶ Brandan(us) (vagy Brendan; 484–577) szentként tisztelt középkori szerzetes, aki szerzetestársaival a maga korában ismeretlen területekre hajózott. Kilenc év távollét után tért(ek) haza, különleges kalandjairól könyvet írt *De fortunatis insulis* (*A boldog szigetek*) címmel. A mű keletkezése számos kérdést vet fel, több forrás szerint évszázadokkal később íródott, így szerzője ismeretlen. A Brandanus-legenda azonban nagy hatással volt a földrajztudományra, valamint a spanyolok és a portugálok felfedezéseire. Ld. *St. Brandan in europäischer Perspektive – St. Brendan in European Perspective. Textuelle und bildliche Transformationen – Textual and Pictorial Transformations*. Hrsg. von Jörn Bockmann–Sebastian Holtzhauer. (Nova mediaevalia, 24.) Göttingen, 2022; <https://www.vr-elibrary.de/doi/book/10.14220/9783737014861> (2024. augusztus 31.).

¹²⁷ Hermann Hugo Paul Haupt (1858–1926) német–amerikai assziriológus és bibliakutató.

¹²⁸ Palmüra (Palmyra) szíriai romváros Damaszkusz és az Eufrátesz között.

¹²⁹ A Wittelsbach-házból származó XII. Károly (1682–1718) svéd király 1697 és 1718 között uralkodott. A kutatásokhoz ld. még a IV. levelet.

¹³⁰ Emil Hildebrand (1848–1919) svéd történész és levéltáros.

¹³¹ Joseph Ritter von Karabacek (1845–1918) bécsi orientalista, numizmatikus, akadémikus, az Udvari Könyvtár igazgatója (1899–1917), a bécsi Numizmatikai Társaság alapítója.

¹³² Musaylíma al-Kaddāb (azaz „a hazug”; ?–632) prófétának kiáltotta ki magát, és úgy is viselkedett: követőket gyűjtött, akik elfogadták állításait, melyek szerint ő is Isten prófétája.

legfigyelemreméltóbb felfedezés. Dillmann berlini teológus kérésére erről a közgyűlésről táviratot küldtek ő cs. és k. felségének, Rainer főhercegnek, amelyben köszönetet mondanak neki azokért a kincsekért, amelyeket a főherceg az olvasók által is jól ismert papirusztekercsek megvásárlása, valamint a belőlük készített, immár három vaskos, negyed ívrétnyi kötetet kitevő „Mittheilungen” kiadása révén a keletkutatás számára megnyitott és hozzáférhetővé tett.¹³³ Mindez nem merítette ki ennek a közgyűlésnek a napirendjét; a többi témát az idő előrehaladta miatt kongresszusunk norvég folytatására kellett fenntartani.

A következő levelemet valószínűleg már Kristianiából keltezem.

Goldziher I.

IV.¹³⁴

Kristiania, szeptember 9.

Amint az a fenti keltezésből látható, a cím, amelyet ezeknek a közleményeknek kezdettől fogva adtam, nem pontos.¹³⁵ Kongresszusunk a mai naptól *II. Oszkár király norvég rezidenciáján* folytatódik. Szívesen beszámoltam volna a stockholmi ülészak utolsó napjáról (e hónap 7-én) ezeknek a jelenlévők számára felejthetetlen ünnepeknek a közvetlen hatása alatt, melyek pompájukban és felemelő pillanataikban az e hónap 2-án tartott rendezvényt többszörösen felülmúlták. Azonban az ünneplés hosszú időtartama (délről fél háromig), a szükség, hogy a hivatalos bankettig (5 óráig) hátralevő időt a hivatalos látogatásokkal és búcsúzásokkal töltssem – hiszen Stockholmban sok jó barátot lehetett szerezni –, lehetetlenné tette, hogy eleget tegyek az újságírói kötelezettségeknek. 11 órakor különvonat vitte a 600 orientalistát Kristianiába, ahová tegnap délután fél ötkor érkezünk meg. Ne várják el tőlem, hogy részletesen leírjam azt a romantikus norvég tájat, amelyet átszeltünk, a tavak hosszú sorát, melyek tiszta mélységében élénken tükröződnek a partokon meredeken tornyosuló sziklák, valamint a végtelen luc- és nyírfaerdők, a bájosan üde Glomma völgyét,¹³⁶ ahol a vasút szorosan a partok mentén játékos zuhatagok előtt halad el. Minden norvég állomáson ujjongó tömeg várt minket, a közhangulat pedig

¹³³ Rainer főherceg folyamatosan bővítette papiruszgyűjteményét, melyet 1899-ben nagybátyjának, I. Ferenc József császárnak ajándékozott, aki azt az Udvari Könyvtár (K. k. Hofbibliothek, a mai Osztrák Nemzeti Könyvtár elődje) gondjaira bízta. A gyűjtemény mintegy 180 000 különböző nyelvű és tematikájú tételt tartalmaz a Kr. e. 1500 és Kr. u. 1500 közötti Egyiptomból. Ld. *Mittheilungen aus der Sammlung der Papyrus Erzherzog Rainer*. Wien, 1886; <https://archive.org/details/p1p2mittheilungen01karauoft/page/n1/mode/2up> (2024. szeptember 1.).

¹³⁴ I[gnác] Goldziher, Vom Stockholmer Orientalisten-Kongreß. IV. *Pester Lloyd* 1889. szeptember 15., 1. sz. melléklet.

¹³⁵ Goldziher minden tárcája a „Vom Stockholmer Orientalisten-Kongreß (Original-Korrespondenz des »Pester Lloyd«)” címet viseli, de az utolsó két tárcalevél már nem Stockholmban, hanem Kristianiában íródott.

¹³⁶ A Glomma vagy Glåma Norvégia leghosszabb és legbővebb vizű folyója, az ország déli részén található.

a Kongsvinger¹³⁷ állomás előtt irodalmi formában fejeződött ki a vagonokba szállított „Aftenposten”¹³⁸ ünnepi számának sok száz példányában, melynek címlapján francia nyelven, rokonszenvvel üdvözölték az orientalistákat: „*Chez nous aussi, brille la flamme sacrée de la science, et, nous saurons vous le prouver, l’hiver ne glace pas nos coeurs. Jusqu’au pays des aurores boréales les savants poursuivront leur noble mission; ici, comme en Suède, la nation soeur, ils ressentiront la féconde influence de cette réunion de tant de noms illustres. Des montagnes, des fiords, des vallées, la voix de tout un peuple vous acclame. Soyez les bien venus en Norwège.*”¹³⁹

Ennek az ünnepi érzésnek az elsöprő megnyilvánulását tapasztaltuk, amikor megérkeztünk Kristiania díszbe öltöztetett állomáscsarnokába. Amikor a peronra léptünk, átláthatatlan embertömeg köszöntött bennünket ujjongva, mennydörgő éljenzés hallatszott abból az emberek alkotta sorfalból, amely a pályaudvartól a szállodáig húzódott, az ünnepélyesen feldíszített házak ablakaiból pedig a norvég főváros szőke, kékszemű hölgyei kiáltozva és kendőkkel integetve üdvözöltek bennünket. Diadalittas hadvezéreként, nem a tanulószoba hőseiként vonultunk be Kristianiába. Természetesen ez az ország és ez a főváros több jelentős orientalista felemelkedésének volt tanúja, akik nem csekély mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy a dicsőséges norvég szellem hírével elvigyék szerte a világban, és a norvégoknak, akárcsak svéd testvéreiknek is, minden okuk megvan arra, hogy orientalistáikra büszkéek legyenek. Melyik művelt ember nem ismeri a norvég Christian Lassennek, „*Az óperzsa ékirásos feliratok Persepolisből*” (1836) című korszakalkotó mű híres szerzőjének a nevét, akinek „*Indiai ókortudomány*” (1844–1862) című nagy műve arra volt hivatott, hogy lefektesse az ókori India modern tudományos tanulmányozásának az alapjait!¹⁴⁰ Míg Lassen a Bonni Egyetemen bontakoztatta ki oktatási tevékenységet, a Kristianiai Egyetem tanszékeit jelentékeny nevek ékesítik. A Caspari és Broch név minden arabista,¹⁴¹ Sophus Bugge¹⁴² neve pedig a néphagyományok eredetét kutató valamennyi tudós számára közzismert. Írásaik a tudományos

¹³⁷ A Glomma mentén fekvő kisváros.

¹³⁸ Norvégia vezető lapja, az *Aftenposten* (magyarul: *Esti Újság*) 1860 óta jelenik meg Oslóban.

¹³⁹ „Nálunk is ragyog a tudomány szent lángja, és be fogjuk tudni bizonyítani Önöknek, hogy a tél dermeszti meg a szívünket. Az északi fény földjéig a tudósok folytatni fogják nemes küldetésüket; itt, akárcsak a testvérnemzetünknel Svédországban érezni fogják a sok jeles név eme találkozásának gyümölcsöző hatását. Hegyek, fjordok, völgyek, egy egész nép hangja élteti Önöket. Üdvözljük Önöket Norvégiában.”

¹⁴⁰ Christian Lassen (1800–1876) norvég indológus, az óperzsa ékirás kutatója. Tudományos pályafutása elsősorban Párizshoz és Bonnhoz kötődik. A Goldziher által hivatkozott műveinek pontos adatai: *Die altpersischen Keil-Inschriften von Persepolis. Entzifferung des Alphabetes und Erklärung des Inhalts.* Bonn, 1836; *Indische Altertumskunde.* I–IV. Bonn, 1847–1861.

¹⁴¹ Carl Paul Caspari (1814–1892) evangélikus teológus és orientalista Németországban tanult, majd Kristianiában tíz éven át lektorként, 1857-től egyetemi tanárként oktatott. Jens Peter Broch (1819–1886) norvég orientalista a sémi nyelvekre szakosodott.

¹⁴² Sophus Bugge (1833–1907) norvég filológus, runológus, legismertebb művei az Eddák (prózai és verses) körében születtek.

szellem emlékművei a norvég földön művelt keletkutatás terén, és kiegészítik azokat az üttörő tudományos eredményeket, amelyek a svéd keletkutatók nevéhez fűződnek, különösen a nagy Matthias *Norbergé*hez,¹⁴³ aki a Frithjof-monda költőjének barátja;¹⁴⁴ utóbbi lelkes szavakkal ünnepli Norberg kinevezését a keleti nyelvek lundi professzorává:

Felemelkedik a múlt a sötét kriptákból
 Íziszfátyla lehull az arcáról
 Perszeopolisz, az obeliszkek írásai
 – Maga a nap sem fejtette meg azokat –
 Mindez itt előttünk napnál világosabban feltárul,
 Eleuszisz megvallja nekünk; mily költői is lehet egy álom!¹⁴⁵

Tekintettel az ujjongó fogadtatásra itt, akárcsak korábban Stockholmban, nem lehetett ellenállni annak a ragyogó helyzetre való emlékezésnek, amelyet a két kis skandináv testvérnemzet tudományunk területén betölt. És még ha – amint azt a helyi ünnepi beszédekben gyakran hangsúlyozzák – nem is a *vikingek* voltak az első skandináv orientalisták a keleti vizeken tett utazásaik révén, az Északi-fok szomszédai a közelmúltban és a jelenben sem szenvednek hiányt olyan nevekből, amelyeknek viselői a kelet és a dél történelmének és nyelveinek tanulmányozásában az európai tudományosságban egyenrangúan működtek együtt a legnagyobb kultúrnépekkel. Ezek közé tartozik – hiszen nem tudok mindenkit felsorolni – elsősorban kongresszusunk főtájkára, *Landberg* gróf, az uppsalai *Almqvist* professzor, különleges barátja hazánknak (ahol több hetet töltött átutazóban Afrika felé) és ismerője nyelvünknek,¹⁴⁶ valamint a nagy *Tegnér* unokája

¹⁴³ Matthias Norberg (1747–1826) a Lundi Egyetemen a görög és a keleti nyelvek professzora.

¹⁴⁴ A Frithjof- (vagy Frithiof-) monda Európában a svéd költő és evangélikus teológus Esaias Tegnér (1782–1846) változatában vált ismertté (*Frithiofs saga*, 1825). Magyar változata: Tegnér Ézsaiás, *A Frithiof-monda*. Ford. Györy Vilmos. Budapest, 1868.

¹⁴⁵ Az eredetiben a strófa rímszerkezete: a-b-a-b-c-c: *Die Vorzeit steigt empor aus dunkeln Grüften / Ihr Isisschleier fällt vom Angesicht / Persepolis, der Obeliskens Schriften / – Die Sonne selbst enträthselte sie nicht – / Dies Alles wird uns hier taghell gelichtet, / Eleusis beichtet uns; wie schön ein Traum doch dichtet!* Ld. Esaias Tegnér, *Kleinere Gedichte*. I. Aus dem Schwedischen von Gottlieb Mohnike. Leipzig, 1840, 127; https://books.google.hu/books?id=sVxAAAAAYAAJ&pg=PA127&dq=die+vorzeit+steigt+empor&hl=de&newbks=1&newks_redir=0&sa=X&ved=2ahUKEwiT6q-H49yIAxXI_7sIHRY7G4QQ6AF6BAGJEAI (2024. szeptember 25.).

¹⁴⁶ Herman Napoleon Almqvist (eredetileg Almqvist, 1839–1904) svéd nyelvész, orientalista, a sémi nyelvek professzora. Goldziher már 1877-ben is utalt kettejük baráti kapcsolatára, illetve a svéd tudós magyarországi tartózkodására. Ld. G[oldziher] I[gnác], Moabita régiségek. *Egyetemes Philologiai Közöny* 1 (1877) 219–221 (főleg 220). Almqvist 1876 januárjában indult útnak Szíriába és Egyiptomba, ekkor időzhetett nálunk. Stockholmi előadásának címe: *Kleine Beiträge zur Lexikographie des Vulgärrabischen*; <https://archive.org/details/actesduhuitemec00unkngoog/258-469> (2024. szeptember 2.).

és névrokona,¹⁴⁷ és sokan mások, akiket írásaikból ismerünk, továbbá azok, akiknek kollegiális szeretetét itt teljes mértékben élvezzük.

De arra is emlékeztetnem kell magam, hogy tartozom az olvasóknak egy beszámolóval legutóbbi stockholmi gyűlésünkről, még ha csak egy röviddel is.

A király azzal nyitotta meg az ülést, hogy köszönetet mondott a kongresszus előtt és alatt az egyes íróktól, tudós társaságoktól és kiadóktól kapott gazdag könyvadományokért.¹⁴⁸ A világ minden részéről megmutatkozott az az igyekezet, hogy ebben a formában hódoljanak az orientalista királynak. Több mint 3000 mű érkezhetett, amelyek csupán a keletkutatók csekély háláját voltak hivatva tolmácsolni királyi elnöküknek; a legnagyobb rész válogatott díszkötetekben, a könyvkötőművészet remekeiben, s ezen a területen a lipcsei Drugulin¹⁴⁹ nyomda gyűjteménye minden bizonnyal első helyet érdemel. Efféle pompás kötetek százai borították folyamatosan az elnöki asztalt, és különös berendezését képeztek koronás elnökünk hivatalának, akinek a mai ülés elején az első szava az adományok iránti elismerés meleg kifejezése volt. Beszédében igazán megmutatkozott a tudós abbéli öröme, hogy a keleti terület legkiválóbb íróinak az együttműködése révén a Riddarhuset üléstermei az újkori keleti kiadványok szinte teljes könyvtárát egyesítik. Ezt fel fogják osztani a király magánkönyvtára, valamint az Uppsalai és a Kristianiai Egyetem között.

Ezt követően hivatalos beszédek és tudományos előadások szabályos váltásban követték egymást. Max Müller tolmácsolta a résztvevők köszönetét a királynak, valamint megköszönte neki a kongresszus védnökeként és tiszteletbeli elnökeként végzett munkáját, ahogy a stockholmi ülészak elejétől a végéig hivatalát nagy buzgalommal betöltötte. Mondanunk sem kell, hogy ezek az ujjongással és éljenzéssel kísért szavak milyen kellemes visszhangra találtak a közgyűlésben. Őfelsége nemcsak az elképzelhető legszeretetteljesebb odaadással elnökölt valamennyi plenáris ülésen, amelyek közül a legrövidebb két és fél órán át tartott, hanem egyszer figyelemmel kísért egy szekcióülést is. Hozzánk hasonlóan ő is viselte az orientalista rozettát, és vitathatatlan, hogy a keletkutatás történetében a stockholmi kongresszussal új korszak kezdődik. E tudományterületnek eddig bőven volt része mellőzöttségben az emberek részéről; a stockholminál nagyobb elismerésekben soha nem részesülhet. Angelo de Gubernatis azzal az ékesszólással és pezsgő szellemességgel fejezte ki a társaság nagyrabecskülését a főtitkár Landberg gróf teljesítménye iránt, amelyet az ülészak során újra és újra megcsodálhattunk. Az utazók szenvedéseiről szóló kiváló esszével bevezetett beszéde után bejelentette, hogy az olasz keleti társaságban az Amari¹⁵⁰ szenátor halála miatt megüre-

¹⁴⁷ Esaias Henrik Wilhelm Tegnér (1843–1928) svéd orientalista, a sémi nyelvek professzora.

¹⁴⁸ Eberhard Nestle (1851–1913) evangélikus teológus, orientalista külön cikket szentelt a *Schwäbischer Merkur*ban közölt stockholmi cikksorozatán belül a könyvadományoknak. Ld. Eberhard Nestle, Vom Orientalistenkongreß. *Schwäbischer Merkur* 1889. szeptember 4., 1634.

¹⁴⁹ A nyomda tulajdonosa Egbert Johannes Baensch-Drugulin (1858–1945), akihez közel állt a bibliofília; az 1899-ben megalakult Bibliofil Társaságnak (Gesellschaft der Bibliophilen) tagja, majd elnöke is volt.

¹⁵⁰ Michele Amari (1806–1889) olasz történész és orientalista, 1862-ben és 1864-ben a Farini-, illetve a Minghetti-kormányban a közoktatásért felelt.

sedett tiszteletbeli elnöki posztra Landberg grófot javasolják majd kinevezni. A továbbiakban szót kapott dr. *Seybold*,¹⁵¹ aki a brazil császár képviselőjeként uralkodója nevében beszélt, a svéd tudós, *Stolp*, aki a természeti népek építészetről és művészeti törekvéseiről érkezett;¹⁵² a bécsi dr. Adolf *Ehrenfeld*, akinek neve a birtokában lévő *Ehrenfeld-kódex* (jelenleg Georg *Wolf* kiadása) miatt jól ismert az irodalmunkban,¹⁵³ és akit örömmel adok hozzá a honfitársak első levélben közölt névsorához, értékes tokban átnyújtott a királynak egy 14. századból származó kínai papírpénzt, amely tehát háromszáz évvel idősebb, mint a legrégebbi európai papírpénz; a kínaiak már időszámításunk előtt két évszázaddal használták ezt a kereskedelmi eszközt. Ez egy rendkívül ritka példánya a kínai papírpénznek a korai időszakból, melyet Pekingben egy házfal repedésében találtak, amikor lebontották az épületet. Sok más tudományos ritkasághoz hasonlóan, mely derék honfitársunk gyűjteményét díszíti, erre az ékes kínai darabra is jól ráértett. A svéd király láthatóan örült annak, hogy egy először Svédországban megjelent intézmény¹⁵⁴ ősrégi elődjét foglalhatja a gyűjteményébe. – Dr. *Nylander*, az uppsalai egyetem professzora átnyújtotta a svéd tudós, *Eneman* (18. század eleje) hátrahagyott írásából a kongresszus alkalmából a király költségén kiadott, Egyiptomon, Palesztinán és Szírián keresztül Palmüraíg ívelő útirajz első példányát.¹⁵⁵ Eneman több svéd tudós társaságá-

¹⁵¹ Christian Friedrich Seybold (1859–1921) német orientalista, 1886-ban a brazil császár, II. Péter magántitkára és nyelvtanára lett, akit héber, görög, arab és szanszkrit nyelvre tanított, valamint külföldi útjaira is elkísért.

¹⁵² Knut Hjalmar Stolpe (1841–1905) svéd néprajzkutató, régész és entomológus, a svéd Néprajzi Múzeum első kurátora és igazgatója. Legnagyobb jelentőséggel a Björkö szigetén található, vikingkori Birka lelőhelyen végzett ásatásai bírnak.

¹⁵³ Az Ehrenfeld-kódex az első teljes magyar nyelvű kódex. Assisi Szent Ferenc legendáját tartalmazza, amelyet 1370 körül fordíthattak latinról magyarra, szövegét a későbbi másolat (1440 körül) őrizhette meg. Nevét lévai származású felfedezője, Adolf Ehrenfeld (1837–1903) bécsi tanácsos után kapta, aki még nyitrai diákként cserélte azt el egyik osztálytársával. 1925 óta Jókai-kódex a neve. – Volf György (1843–1897) nyelvtörténész, gimnáziumi igazgató, a MTA tagja. A kódexet 1881-ben publikálta *Az Ehrenfeld-Codex. A legrégebbi magyar könyv ismertetése és hű lenyomata* címmel. Ld. *Jókai-kódex XIV–XV. század. A nyelvelék betűhű olvasata és latin megfelelője*. Szerk. P. Balázs János. (Codices Hungarici, 8.) Budapest, 1981, 9–13.

¹⁵⁴ Európában először Svédországban használtak papírpénzt. A Johan Palmstruch (1611–1671) alapította Stockholms Banco bocsátotta ki 1661-ben, és hamarosan általánosan használni kezdték és elfogadták pénzürtékként. Az intézkedés hosszú távon nem volt sikeres, mivel a pénzüintézet túl sok bankjegyet nyomtatott, ami a bank összeomlásához és a papírpénz értékének drasztikus csökkenéséhez vezetett. Ld. Balogh András–Hamvai Réka Margit–Horváth Gábor–Nyikes Ádám–Török Gergő, *Pénz – a digitális jegybankpénz átírja a pénzhez való hozzáférést*. In: *Új közgazdaságtan a fenntarthatóságért. Szakkönyv / háttéranyag*. Szerk. Baksay Gergely–Matolcsy György–Virág Barnabás. Budapest, 2022, 263–266; vö. https://www.riksbank.se/globalassets/media/riksbanken-350-ar/tidslinjen/stockholm-banco/24-45-stockholms-banco_eng.pdf (2024. szeptember 24.).

¹⁵⁵ Michael Eneman (1676–1714) svéd teológus és orientalista, 1709 és 1714 között folyamatosan a Közel-Keleten tartózkodott, majd betegen hazatért és tuberkulózisban meghalt. A hátrahagyott kéziratok alapján Karl Uno Nylander (1852–1901) a stockholmi orientalista kongresszus számára kiadta Eneman *Resa i Orienten 1711–1712* (Upsala, 1889) című művét életrajzzal és bibliográfiával együtt. Ld. https://books.google.hu/books?id=PGHMQwAACAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_atb&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (2024. szeptember 2.).

ban¹⁵⁶ tette meg ezt az utat a hős XII. Károly király nevében, aki visszatérését követően a dél-svédországi Lundi Egyetem professzorává nevezte ki, azonban ezt a pozíciót csak egy napig töltötte be, mivel a katedra elfoglalását követő napon távozott az élők sorából.¹⁵⁷ II. Oszkár király, aki éppúgy tiszteli hazája tudományos múltját, mint amennyire lelkesedik a tudományok jelen- és jövőbeli felvirágzásáért, megbízta a tehetséges uppsalai professzort, hogy adja ki Eneman hagyatékát, mindenekelőtt ezt az útleírást, amely meglepő módon vetíti előre a későbbi korok felfedezéseit, feliratokat és egyéb régiségeket ír le, amelyek feltárása az ő nevéhez fűződött volna, ha kegyetlen halála nem akadályozta volna meg utazásai gazdag eredményeinek rendezésében és publikálásában.

Az angol *Cust*¹⁵⁸ hosszas értekezést olvasott fel a tudós angol hölgy, *Amelia B. Edwards*¹⁵⁹ kisasszony legutóbbi egyiptomi ásatásairól, aki nem tudott személyesen megjelenni, művei azonban egyetlen kongresszusról sem hiányoznak. A jó Cust szószéki hangja nem volt éppen alkalmas arra, hogy felkeltse az előadások hosszú sorozata miatt ernyedt figyelmünket, és nagyon jó volt, hogy most egymás után *Schunjb* [sic!] sejk,¹⁶⁰ a tlemceni kádi, a kairói *Hamsa Fathallah* sejk, a japán *Ynarati*¹⁶¹ és a bráhmána *Dhruva*¹⁶² (hosszú nevüknek csak a rövid alakját idézem) kiálltak az emelvényre, hogy

¹⁵⁶ Eneman 1711 szeptemberében többek között Johan Silfvercrantz (1645–1717) társaságában indult Konstantinápolyból Palesztinába és Egyiptomba. A részletes útvonalhoz ld. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=16087> (2024. szeptember 20.). Carmelben elváltak útjaik, mivel Silfvercrantz lebetegedett. Jeruzsálemben Eneman is tuberkulózist kapott, de valamelyest javult az állapota, így meglátogatta a Szentföldet. Ld. még: Bidrag tili Michael Enemans biografi [Adalék Michael Eneman életrajzához]. In: *Donum Grapeanum. Festskrift tillägnad överbibliotekarien Anders Grape på sextiofemårsdagen den 7 mars 1945.* (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis,, 5.) Uppsala, 1945, 445–494.

¹⁵⁷ Eneman 1714. augusztus 5-én betegen tért vissza hazájába. Az Uppsalai Egyetemen kinevezték a keleti nyelvek professzorává, valamint súlyosbodó tuberkulózisa ellenére még feleségül vette menyasszonyát, de hat nap múlva, október 5-én meghalt. Goldziher adatai itt részben pontatlanok.

¹⁵⁸ Robert Needham Cust (1821–1909) nyelvész, orientalista, több évet töltött Indiában. Saját előadásának címe: On the Geographical Distribution of the Turki Branch of the Ural-Altai Family of Languages; <https://archive.org/details/actesduhuitemec01unkngoog/page/87/mode/1up?view=theater>, 87–95 (2024. augusztus 27.).

¹⁵⁹ Amelia Ann Blanford (vagy Blanford Edwards; 1831–1892) angol regényíró, költő, újságíró, útirajzok szerzője, amatőr régész. Sikra szállt az ókori egyiptomi leletek megőrzéséért, társalapítója volt az Egypt Exploration Fundnak (ma: Egypt Exploration Society). Hagyatéka lehetővé tette Nagy-Britanniában az első Egyiptomi Régészeti és Filológiai Tanszék (Edwards Chair in Egyptian Archaeology, University College London) felállítását, valamint a londoni Petrie Múzeum megnyitását. Stockholmi előadásának címe: On Some Early Alphabetic Signs Recently Discovered in the Fayūm; <https://archive.org/details/actesduhuitemec01unkngoog/page/209/mode/1up?view=theater>, 209–218 (2024. szeptember 2.).

¹⁶⁰ Az itt említett személy (ti. Šu‘ayb) talán azonos Suajb Serefeddín (1842–1911) gülseniszézái sejhhel (ld. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suayb-serefeddin-efendi> [2024. augusztus 22.]).

¹⁶¹ A három japán küldött egyike, pontosan nem sikerült azonosítani. Az egyik japán küldött neve Isuboi volt.

¹⁶² Harilál Harsadráj Dhruv (angolos írásmóddal: Harilal Harshadrai Dhruv; 1856–1896) jelentette meg a konferenciához kapcsolódó *Baroda State Delegate at the VIII. International*

verseket mondjanak el, mindegyikük az anyanyelvén, amelyek közös témája a király dicsősége volt, egy olyan dicsőség, amely megérdemli, hogy minden nyelven magasztalják. Schunjb [sic!] és Dhruva a hazájukban megszokott kantilációval¹⁶³ szavalták el költeményeiket. A tűzpap *Dzsívandzsi Módi*¹⁶⁴ például a párszi közösség történetéről és jelenlegi helyzetéről értekezett angol nyelven, melyet az angol királynő dicsőítésével zárt, aki indiai császári birodalmában biztos menedéket nyújt a párszik szent tűzének, amely az ókorban, egészen az iszlám előretöréséig a hatalmas Perzsa Birodalom régi vallása követőinek millióit melegítette meg, most azonban már csak néhány ezer régi hívőt világít meg isteni sugarával.

A napirend végéhez értünk. Az elnöklő király felállt, hogy megtartsa záróbeszédét. Miután a gyülekezetre vetette azt a mély, szeretetteljes pillantását, amely a stockholmi ülészak alatt mindenki szívébe vésődött, klasszikus latin nyelvű beszédet mondott, amelyben elégedettségét fejezte ki az őfelsége által összehívott kongresszus első felének tudományos és társadalmi sikerét illetően, és minden résztvevőnek megköszönte a közreműködését. A klasszikus szónoklat stílusa és előadása megerősítette azt a hírnevet, amelyet Oszkár király Cicero és Démoszthenész nyelveinek tudósaként szerzett; az a benyomás, amelyet a királyi szavak keltettek, és amely szünni nem akaró hurrában nyilvánult meg (ez a svéd éljenzés, amelyet általában *négyszer* ismételnék meg, különös nyomatékkal ejtve az utolsó szótagot), elsöprő volt, és méltó értelmezésre talált a berlini Dillmann professzor ékesszóló latin beszédében. A király egyenként barátságos szavakkal búcsúzott az első sorokban ülő tagoktól, többször is sajnálatát fejezve ki azért, hogy a hamarosan kezdődő manőverek¹⁶⁵ miatt nem tudja elkísérni orientalistáit norvég székvárosába. „Gondolataimban ott is Önökkel leszek; mennyire sajnálom, hogy munkájuk folytatását nem tudom személyesen elnökölni!” Amilyen méltóságteljesen és felemelően kezdődött, úgy is zárult a kongresszus stockholmi ülészaka, és a Kristiania felé vezető hosszú út során az orientalistákat Kristiania felé szállító 58 vagon utasai nem beszéltek egyébről, mint „erről a királyról”, akinek neve örökre összekapcsolódik a keleti tudomány vívmányaival a szeretet és a tevékeny részvétel köteléke által.

Goldziher I.

Congress of Orientalists, Stockholm (Sweden) and Christiania (Norway) (1889.) című kiadványt (Surat, 1893). Ld. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hw2550&view=1up&seq=253> (2024. július 21.).

¹⁶³ A kantiláció (vagy kantilláció) emelt, énekszerű hangon való előadásmód (Goldziher németül a *Kantilenation* kifejezést használja).

¹⁶⁴ Dzsívandzsi Dzsamsédzsi Módi (angolos átirással: Jivanji Jamshedji Modi; teljes nevén Shams-Ul-Ulama Dr. Sir Jivanji Jamshedji Modi; 1854–1933) indiai tudós, párszi (perzsa) eredetű család sarja. Később kutatásait a heftalita hunok és Attila hunjai tanulmányozásának szentelte. Ennek nyomán Magyarországon is járt, Zajti Ferenc közvetítésével 1925-ben Horthy Miklós kormányzó meghívására érkezett hazánkba.

¹⁶⁵ Újsághírek szerint II. Oszkár király Gusztáv trónörökössel a dán királyi házat látogatta meg Fredensborgban. Ld. *Pesti Napló* 1889. szeptember 10., [2].

A kongresszus áthelyezése Norvégia fővárosába nem változtatott munkánk szokásos menetén. Ennek tudós mechanizmusa továbbra is szorgalmasan működik, akárcsak Svédország fővárosában. *Jenő* királyi herceg¹⁶⁷ jelenlétében von *Bonnevie*¹⁶⁸ norvég államtanácsos folyó hó 9-én megnyitotta a kongresszus második ülészakát őfelsége a király nevében. Az egyetem épületének aulája, amelyben a megnyitó zajlott, ünnepélyes látványt nyújtott, bár a politikai és diplomáciai világ Stockholmban részt vevő elitjének hiánya polgári-egyszerűbb jelleget kölcsönzött az ünnepségnek. Itt is elhangzottak ünnepi beszédek, melyek közül Max Müller szellemes extemporéja¹⁶⁹ aratta a legnagyobb tetszést. A lelátón újra láthattuk Dzsívandzsi Módi tűzpagot is: hitvallásának egy apológiájával szórakoztatott minket.¹⁷⁰ A szekciók továbbra is derekasán dolgoznak, az elnökségek soha nincsenek híján a gazdag napirendnek. Az ékírás tudósai itt is nagyon harciasak, mi többiek valóságos békeligát alkotunk velük szemben.

E folyamatos előadói lelkesedés ellenére a norvég főváros romantikus környezete olyan sok látnivalót kínál, hogy az előadásokra szánt idő (általában 9:30 és 12 óra között) erősen korlátok közé szorul. Délutánonként megismerkedünk a minket körülvevő csodálatos világgal. Az első délutánt egy hajókirándulásnak szenteltük Bygdøbe, ahol a király nevében az Oskarshall intendánsa, von *Holst* fogadott és királyi módon látott vendégül bennünket.¹⁷¹ A királyi kastély kilátójából csodálatos, a Boszporuszra emlékeztető kilátásban volt részünk, ahonnan a Kristiania fjordjában szétszórt, elragadó szigetvilágban és a hegyekkel övezett fővárosban gyönyörködhettünk. A tudósok érdeklődését is teljes mértékben kielégítette a régi norvég királyok székhelyén, a Ladegardsük-félsziget¹⁷² sűrű erdőiben tett kirándulás. Ott meglep minket egy hirtelen emelkedő dombon, egy hangulatos fenyves közepén, melynek ünnepélyes csendje felébreszti lelkünkben a druida titok sejtelmét, a 12. századból származó fatemplom (*stavkerk*),¹⁷³ mely pallóból és

¹⁶⁶ I[gnác] Goldziher, Vom Stockholmer Orientalisten-Kongreß. V. *Pester Lloyd* 1889. szeptember 16., [2.].

¹⁶⁷ Eugén Napoleon Nicolaus (magyarul: Jenő Napóleon Miklós; 1865–1947) a Bernadotte-házból származó svéd és norvég királyi herceg, festő és műgyűjtő.

¹⁶⁸ Jacob Aall Bonnevie (1838–1904) a norvég parlament tagja (1880–1897), 1889 és 1891 között oktatási és vallásügyi miniszter.

¹⁶⁹ „Rögtönzés.”

¹⁷⁰ A IV. tárcalevéllel ellentétben Goldziher itt a nevet tévesen *Dschuwandshin*ak írja (*u*-val).

¹⁷¹ Az Oslo-fjordban található Bygdøy (vagy Bygdø) félszigeten épült 1847 és 1852 között az Oskarshall (vagy Oscarshall) kastély.

¹⁷² A „Ladegardsük-félsziget” nem egy általánosan ismert földrajzi név. Ma Oslo Ladegård és annak kapcsolatai ismertebbek. Oslo Ladegård egy történelmi helyszín Oslo középkori városrészében, amely egykor királyi székhelyként szolgált. Ma már csak egy része maradt meg; a turistalátványosság Oslo Ladegård elnevezéssel szerepel.

¹⁷³ A dongatemplom (*stavkirke*) teljes egészében fából épült, szögek és ragasztó nélkül. Ilyen templomok főleg Skandináviában fordulnak elő.

deszkákból más anyag hozzáadása nélkül (szegek is hiányoznak) az akkori romantikus templomstílust idézi meg. *Dietrichson* professzor alapos monográfiáját (*L'église en bois de Gol et les autres bâtiments d'ancienne construction norvégienne, rébatis en Bygdø. Christiania 1889.*) már délelőtt a rendelkezésünkre bocsátották az északi ókorral és külföldi analógiákkal kapcsolatos tanulmányaink előkészítése végett, melynek nyomán Magyarországot is figyelembe veszik, s a helyszínen jelenlévő szerző szóbeli megjegyzései elevenen egészítették ki a kezünkben lévő monográfia tudós magyarázatait. A fatemplom, amely a régi időkben fennmaradt kevés ilyen típusú műemlék egyike, Norvégiának a közép-európai sajátosságoktól leghosszabb ideig elszigetelt völgyében, Hallingbalban állt;¹⁷⁴ a település lakói a mai napig olyan primitív körülmények között élnek, melyek képesek a régi északi életmódot szemléltetni. II. Oszkár király a fatemplomot ebből a völgyből 1885-ben Bygdøbe szállíttatta, és a stílusnak megfelelő restaurálással megfiatalíttatta. Ezt a figyelemre méltó műemléket egy szintén régi időkben származó, eredeti bútorokkal berendezett óészaki lakóház (faépítmény) veszi körül, továbbá egy ősrégi zárandókház, amely ennek az intézménynek a középkori szerkezetét olyan teljes valójában mutatja be, hogy még a jámbor szerzeteseknek kijelölt ágyak is épségben megmaradtak, és egy, a patkányok és a nedvesség elleni védelem érdekében két láb magas cölöpökön nyugvó istálló (*stabur*), amelyet a thelemarkeni Berdalból¹⁷⁵ szállítottak ide. Mindez egyfajta ónorvég múzeummá tette Bygdø dombjait, és a tudásra szomjazóknak késő estig a rendelkezésére álló *Dietrichson* professzor felbecsülhetetlen értékű magyarázatai alkalmasak voltak arra, hogy az estét az egyik legtanulságosabbá tegyék. Az Oskarshall kastélyba való visszatérésünkkor a király megbízásából felszolgált bőséges vacsora, valamint a fővárosi diákság és a Grøndahl¹⁷⁶ művész házaspár lélek mélyéig hatoló dalai vártak ránk. 11 órakor indultunk vissza, aminek leírásához csak a drottningholmi utazás figyelemre méltó „tűzijátékát”¹⁷⁷ kell az olvasók emlékezetébe idéznem.

Itt általában azt tapasztaljuk, hogy a *lakosság minden rétege* a legmagasabb elvárásokat meghaladó részvételt mutat az orientalisták ünneplésében. Az az ujjongás, amely a fővárosba érve fogadott bennünket, lépten-nyomon körbevesz bennünket. Ennek majdhogynem megható bizonyítékát tapasztaltuk a Hønefos-vízeséshez¹⁷⁸ tett kirándulásunk során (négy óra vonattal Kristianiából, nyugati vasút). Ez az utazás (szeptember 10.) valószínűleg a csúcspontja annak, amit skandináv vendéglátóink nekünk nyújtani

¹⁷⁴ A Norvégia keleti részén fekvő Hallingdalban eredetileg hét fatemplom volt.

¹⁷⁵ Telemark Norvégia déli részén található.

¹⁷⁶ Agathe Backer Grøndahl (1847–1907) zeneszerző és neves, magasan képzett koncert-zongorista, valamint férje, Olaus Andreas Grøndahl énektanár és karvezető Kristianiában telepedtek le.

¹⁷⁷ Tartalmilag visszautal a III. levélben leírt drottningholmi ünnepségre. Goldziher itt nem a német *Feuerwerk*, hanem a svéd *fyrverkeriból* ('tűzijáték') eredeztethető *Fürwerkerien* kifejezést használja.

¹⁷⁸ Hønefoss Oslótól kb. 60 kilométerre északnyugatra, a Tyri-fjordtól északra található. A Begna folyó alkotja a vízesést.

szándékozna. Egy nagyon tanulságos délelőtt után – amelyen többek között a strasbourgi *Euting* professzor¹⁷⁹ rendkívül érdekes beszámolóját hallhattuk a Sínai-félszigeten tett legutóbbi tavaszi útjáról és annak epigráfiai eredményeiről (több mint 700 felirat), valamint a párizsi *Amélineau* professzor¹⁸⁰ vonzó irodalomtörténeti és filológiai előadását a kopt költészetéről, továbbá az angol assziriológus, *Sayce*¹⁸¹ fejtegetéseit a kappadókiai ékírásos feliratokról – óriásvonatonk délben indult el a nyugati pályaudvarról, hogy Bygdö és Oskarshall mentén elhaladva láthassuk a Kristiania-fjord egy részét. Sandviken mögött elhagyjuk a partot; hatalmas gránitkúpok mellett repülünk el gyorsan, hogy háromórás utazást követően leereszkedjünk a Drammens-fjordhoz,¹⁸² melynek partján Isten kertjeként terül el a bájos Drammen-völgy. Drammen a maga barátságos lakosaival oázisnak tűnik ebben az erdőkből és sziklákból álló világban. Most északnyugati irányba fordulunk a Drammenselva partja mentén, amely Vikersundnál egyesül a Tyri-fjorddal.¹⁸³ A fjord a part hatalmas hegyeiről levált komor sziklaszigeteket mos körül; szoros egymásutánban nyúlnak be a parti hegység lábai a fjordba, és a keskeny, lapos sziklasávokban pihenő krokodilokat vél látni az ember, amint állkapcsukat tátva várják zsákmányukat. Nem csoda, hogy az itteniek képzelete sötét tündérmeséket agyalt ki, és gonosz, rosszindulatú erőkkkel népesítette be a fjordban heverő sziklákat.

A vasút északi irányban folytatja útját. A Tyri-fjord mellett a sötét partokat játékos zuhatagok élénkítik. Hamarosan Hönefos állomás előtt a fjord kijáratánál állunk. A pályaudvaron a szorgos kis település több száz polgára és hölgye vár bennünket, valamennyi oktatási intézmény diákjai kivonultak a zászlóikkal (egy zászló mottóját megjegyeztem: *Lys an Liv*, azaz „Fény és élet”), hogy megadják a tiszteletet minden nép orientalistáinak; a kisváros hölgyei barátságos mosollyal virágcsokrokat dobáltak nekünk, az ablakokból valóságos virágzáró zúdul a fejünkre. A fogadásunkra emelt diadalíven keresztül a város utcáin át a hatalmas vízesésekhez vonulunk. A körülöttünk zúgó állandó éljenzés közepette a dicsőítésünkben versengő lakosság asztalhoz kísér bennünket, ahol, miután *in corpore*¹⁸⁴ az egyesített támadással a fiziognómiánk megőrkítéséért fáradozó fotográfusok csövei elé álltunk, érzékeinkkel egy gazdag étkezésre összpontosítunk.

Fényes telihold alatt tértünk haza; Muharram holdhónap 15-e volt,¹⁸⁵ négy nappal korábban mohamedánjaink teljes csendben ünnepelték ásúrá¹⁸⁶ napját. Állomásról

¹⁷⁹ Julius Euting (1839–1913) német könyvtáros és orientalista. Kutatási eredményeit nem sokkal a kongresszus után *Sinaitische Inschriften* (Berlin, 1891) címmel publikálta.

¹⁸⁰ Émile Amélineau (1850–1915) francia egyiptológus és koptológus.

¹⁸¹ Archibald Henry Sayce (1845–1933) brit assziriológus, régész.

¹⁸² A mintegy 30 km hosszú Drammens-fjord mint északnyugati mellékág csatlakozik az Oslo-fjordhoz.

¹⁸³ A Drammenselva folyó a Tyri-fjord kiömlésétől Drammen városáig terjed, 47 km hosszúságú. A Tyri-fjord 136 km²-es területével Norvégia ötödik legnagyobb fjordja.

¹⁸⁴ „Testületileg.”

¹⁸⁵ Muharram az iszlám naptár első hónapja, a muszlimok a legszentebb hónapnak tartják. A *muharram* szó jelentése: ’tiltott’; ilyenkor tilos háborút vagy harcot folytatni.

¹⁸⁶ Ásúrá napja muharram tizedik napja, Mohamed próféta unokája, al-Ḥusayn b. ‘Alī (626–

állomásra egyre fényesebb éljenzésben fejeződött ki a lakosság fogadtatása. Lampionokkal teleaggatott csónakok úsztak a Drammen tükörsima vizén, és a hegyek felől szinte vég nélkül feltörő tűzijáték világította meg utunkat. Ott állunk a Drammen állomás előtt, ahol a lakosságtól olyan fogadtatásban volt részünk, amely a skandináv tudományos utunk legszebb élményei közé tartozik. A Drammenselva felett épített nagy vashíd impozáns fénytengert alkotott, ahonnan lángok százai vetették sugaraikat a sűrű tömegre, amely az „orientalistákat” újra látni akarta; a hegyek felől egy tüzes félhold ragyogott fel a csillaggal;¹⁸⁷ Drammen lakosai úgy gondolták, hogy ezzel szimbolikusan kifejezhetik a köztünk és a Kelet között fennálló kapcsolat iránti tiszteletüket. A pályaudvar termeiben a város legtekintélyesebb hölgyei szolgáltak fel teát a sok száz fős útítársaságnak. A szőke drammeni hölgyek száját, akiknek bemutattak bennünket, olyan meggyőző megjegyzések hagyták el tudományunk fontosságát illetően, amelyeket hazánkban csak ritkán hallunk. Ezeket valószínűleg a norvég újságokból merítették, amelyek néhány napja a keleti filológia folyóirataivá váltak.

Túl gyorsan ért velünk a két különvonat Kristianiánkba; útközben az állomásokon harsány éljenzés közepette folyamatosan virágcsokrokat és koszorúkat dobáltak a kupéinkba. Éjfél után egy órával érkeztünk vissza a norvég fővárosba.

Az eseménydús nap után a kora reggel ismét a „szürke elmélet” mellett talált bennünket. A különböző kormányok küldöttei közgyűlést tartottak, amelyből az elmúlt három kongresszus elnökéből álló szeniorbizottságot delegáltak gróf von Landberg főtitkár irányításával, hogy megvitassák az orientalista kongresszusok jövőjét. A délelőtt folyamán a szekciók megtartották utolsó üléseiket, és pótolták a stockholmi elmaradásokat. A záróülésre délután került sor. Az elbocsátó ceremónia előtt előadások és beszédek követték egymást: honfitársunk, *Leitner* a misszionárius buzgalmával népszerűsíti a wokingi intézetét, *Brugsch* pasa, a híres egyiptológus utoljára még egy alapos előadást tart az exodus földrajzáról az új navillai ásatások tükrében és ehhez kapcsolódóan kronológiai kérdésekről honfitársunk, a csillagász Dr. Eduard *Mahler*¹⁸⁸ kutatásai alapján; *Angelo de Gubernatis* a keleti kapcsolatokról értekezik Dante Purgatóriumában, nevezetesen a Ceylon szigetéről (Szerendíb) szóló legendákra és mesékre való tekintettel.¹⁸⁹ Az indiai *Dhruva* indiai záróhymnuszt énekel, míg a három japán egyike, ahogy itt szoktuk nevezni, „a japán sváb” egy találó beszédet mond kifogástalan németséggel. Az államtanácsos von *Bonneville* zárja be a kongresszust a király nevében, aki meghí-

680) és követői mártíromságának emléknapja. Az *ásúrá* arabul 'tizedik'-et jelent, így az elnevezés fordítása 'tizedik nap'.

¹⁸⁷ Ti. tűzijáték formájában.

¹⁸⁸ Mahler Ede (Eduard Mahler; 1857–1945) magyar–osztrák orientalista, csillagász, természettudós, történész, régész, egyiptológus, az ELTE Egyiptológiai Tanszékének alapítója. Hivatkozott műve a *Chronologische Vergleichungstabellen nebst einer Anleitung zu den Grundziigen der Chronologie* (Wien, 1889).

¹⁸⁹ Szerendíb vagy Szerendíp Ceylon, azaz a mai Srí Lanka óperzsa neve volt. A *Szerendíp három hercege* című perzsa tündérmese szereplői akaratlanul és böles belátásuknak köszönhetően állandóan olyan dolgokat fedeztek fel, amelyeket nem is kerestek.

vott bennünket erre az orientalisztikai ünneppsorozatára. A Kristianiai Egyetem nagy előadóterme „*Vive le roi*”-kiáltásoktól, éljenzéstől és hurrázástól visszhangzik, amelyek valószínűleg este sem hiányoznak majd a „szabadkőműves páholyok”¹⁹⁰ fesztiváltermében rendezett banketten a pohárköszöntők sorát követően.

A hivatalos zárás ellenére azonban még mindig nem vettünk búcsút a skandináv keletbarátok vendégszeretetétől. Holnap, 12-én egy ünnepség vár ránk Wannersborgban, ahonnan különleges gőzhajókon visznek át minket Göteborgba.¹⁹¹ Csak itt kerül sor a „*Farewell reception*”-re¹⁹² és itt kell majd levenni a kék-piros-sárga orientalista rozetát, amelyet két hétig oly szívesen viseltünk tudományos hivatásunk és kollegiális együttműködésünk jeleként. A skandináv napok kedves emlékeként fogjuk megőrizni, és néhányunk számára az eszményi lendület bátorító szimbóluma lesz a mindennapok keserves robotolása¹⁹³ közepette.

Goldziher I.

¹⁹⁰ A svéd nagypáholy 1759-ben alakult meg, nagymestere a király volt. Őt tartományi nagypáholya ismert (Christianstad, Göteborg, Linköping, Christiania, Carlstad). A svéd és norvég szabadkőművesség szorosan összefonódott az állami étellel, a politikai tisztségekkel és a hivatalnoki státusszal. Tevékenységeik között kiemelt helyen szerepelt a jótékonykodás is. Ld. Oskar II., *Fest-Reden, gehalten in der Freimaurer St. Johannis-Loge St. Erik in Stockholm*. Oberhausen–Leipzig, 1882; <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00104812?page=1> (2024. szeptember 1.); vö. Fekete Ignác, *A szabadkőművesség rövid története*. Budapest, 1891, 49–52.

¹⁹¹ Vänersborg 85 km-re északkeletre fekszik a tartomány fővárosától, Göteborgtól.

¹⁹² „Búcsúfogadás.”

¹⁹³ Utalás saját, hétköznapi kenyérkereső tevékenységére a zsidó hitközség titkáráként.